

Az állam fogalma

**(Az állam fogalma, megjelenése, elhelyezése térben és időben,
kapcsolata a joggal)**

Jelige: EGE

Tartalomjegyzék

Bevezetés.....	3
I. Kísérlet az állam fogalmának meghatározására.....	4
I.1. Az állam fogalmának meghatározása Schilling J. A művében	4
I.2. Az állam fogalmának meghatározása a szociáldarwinizmus képviselőjének Franz Oppenheimer: Az állam című munkájának alapján	5
I.3. Az állam fogalmának meghatározása Moór Gyula: Jogfilozófiájának tükrében.....	6
I.4. Az állam interpretálása Horváth Barna jogelméletében	7
I.5. Az állam, mint szócikk ismertetése a szocialista állam-és jogtudomány 1980-ban kiadott enciklopédiájából	7
I.6. Definíció egy államtani tankönyvből	12
I.7. Összegzés: Az állam ismérveinek meghatározása – az első konklúzió levonása (a szuverenitás fogalma nélkül nem beszélhetünk az állam fogalmáról sem)	13
II. Állam fogalmának elhelyezése térben, időben (Az állam kialakulása megjelenése, ha idővonalon kellene ábrázolni, mely időponthoz lehetne bejelölni az állam fogalmát?) ...	15
II.1. Az egyik véglet: Szilágyi Péter álláspontja	16
II.2. A másik véglet Paczolay Péter álláspontja	17
II.3. Összegzés a végletek egymáshoz való közelítése, a közös nevező megkeresése (Az alkotmánytörténet és a jogantropológia tudományának segítségül hívása a kérdés megválaszolásához).....	18
III. Az állam és a jog kategóriák, fogalmak közötti összefüggés, kapcsolat elemzése.....	24
IV. Az antik és a középkori államelméletek kategorizálása, osztályozása	35
Irodalomjegyzék.....	38

Bevezetés

Az állam fogalmának meghatározására irányuló tanulmány az államelmélet diszciplína körébe tartozó, általános állam-és jogbölcselet tantárgy tematikájához kapcsolódó dolgozat. A vizsgált terület elsősorban az államelmélet keretébe illeszkedik.¹ Dolgozatomban kísérletet tettem az állam fogalmának meghatározására. Eltérő korokban keletkezett műveket idéztem, az eltérő eszmei és ideológiai háttérrel rendelkező művekben, igyekeztem az állam fogalmára vonatkozó definíciók szintetizálását elvégezni. A dolgozat négy részre tagolódik. Az első részben hét eltérő korban keletkezett államelméleti, majd 1949-et követően állam-és jogelméleti tárgyú munkából (Schelling J. A., Franz Oppenheimer, Moór Gyula, Horváth Barna, Állam-és jogtudományi enciklopédia és a Takács Péter által szerkesztett ÁllamelméletII. egyetemi tankönyv) ismertetem az állam fogalmára vonatkozó meghatározásokat. A definíciók fölvázolását követően összegzem a definíciókat, kiválasztom az állam fogalom megalkotásához szükséges ismérveket. Az összegzésben megállapítom, hogy az állam fogalma nem alkotható meg a szuverenitás fogalmának tisztázása nélkül. A második részben a szuverenitás fogalmát általános rendezőelvként választva választ adok arra a kérdésre, hogy létezhet-e állam fogalom a szuverenitás fogalma nélkül? Az állam fogalmának meghatározásához a Nemzetközi jog, mint különös államtani tárgy eredményeit hívom segítségül. Megalkotom az állam fogalmát. A lehető legkisebb mértékig egyszerűsített fogalmat kibontva megalkotom az állam fogalmát. A harmadik részben a második részben megalkotott állam fogalmat elhelyezem térben és időben. A marxista terminológia szerint az állam történeti kategóriát jelent. Két egymástól eltérő elméletet ütköztetek arra vonatkozóan, hogy mikor lehet államról beszélni. Az egyik elmélet szerint az állam fogalma az ókori kelet despotikus monarchiáihoz rendelhető hozzá. A másik meghatározó elmélet szerint az állam fogalmát csak a modern állam fogalmával egyidejűleg lehet alkalmazni. Az állam csak a 16. században létrejövő abszolút monarchiákban jelent meg. Az abszolút monarchia megjelenéséig a politikai közösség fogalmát célszerű alkalmazni. Az elmélet megalkotójának művéből röviden ismertetem az egyes terminológiák jelentésváltozásait is.

¹ Pokol Béla: Autentikus jogelmélet Dialóg Campus Bp., 2010. I. fejezet: A jogelmélet diszciplináris önreflexiója. Pokol Béla szükségesnek tartja az államelmélet és a jogelmélet egymástól való elválasztását. Véleménye szerint az államelméletnek és a jogelméletnek két különálló diszciplinát kell alkotnia. Amennyiben az állam-és a jogelméletet egységesen kezelik, egy tantárgy keretében oktatják, abban az esetben az mindkét diszciplína kutatását fékezi, csökkentő hatással lehet a tudományos eredményekre. Így a dolgozat elsősorban az államelmélet diszciplína körében elhelyezhető

A dolgozat módszerét tekintve elsősorban fogalomtörténet jellegű, az államra fogalom megalkotását célozza meg. A fogalomtörténet módszerhez a textualista módszer párosul. A dolgozat meghatározásánál elsősorban az írott szövegek elemzésére törekedtem, a leírt definíciókból alkottam meg az állam fogalmát.

I. Kísérlet az állam fogalmának meghatározására

A definíciós kísérlethez véletlenszerűen választottam ki hat művet. Az első könyv az államelmélet, állambölcselet diszciplína kialakulásakor jelent meg Schilling Werner Rudolf által fordított 1880-ban megjelent kézikönyve; a második Franz Oppenheimer: Az állam című szociológiai tárgyú műve; ezt Moór Gyula: Jogfilozófiája követi; a következő könyv Horváth Barna: A jogelmélet vázlata lesz; dogmatikai rendszerezésképpen az 1980-ban megjelent Állam és jogtudományi enciklopédiát választottam ki, valamint végezetül egy 2007-ben megjelent államelméleti tankönyvre támaszkodom. Az alkalmazott módszer a következő lesz: először röviden ismertetem a felsorolt szerzők államra vonatkozó definícióját, majd a megadott fogalmakból kiválasztom az állam fogalmi jegyeit jelentő ismérveket, az ismérvekből pedig egy állam fogalmat konstruálok, amelyet a további fejtegetésekben meghatározónak és kiindulópontnak tekintek.

I.1. Az állam fogalmának meghatározása Schilling J. A művében

Schillingnél „Az állam bizonyos meghatározott földterületen együttlakó embersokaságnak szerves egésze rendezett és a főhatalom által kormányzott egyesülete, melynek célja a jogállapot megvalósításában és az anyagi jólétnek, mivelődésnek és polgárisodásnak saját körén belüli előmozdításában áll.”²A továbbiakban röviden ismertetem Schilling államról vallott felfogását. Az állam társaság és intézet. Az állam polgári jogi társaságot alkot. Az állam „össz-személyiség” is, melyben személyek és társasági körök közösséggé egyesülnek. Az állam vagyoni jogokkal is bírhat, kötelezettséget is vállalhat. Az államcél a közjólet. Schillingnél feltétele az államnak, hogy a közhatalmat a magánhatalomtól, a közjogot a magánjogtól elválasszák, a magánautonómiát biztosítsák. Amennyiben erre nem kerül sor, abban az esetben patrimoniumról beszélhetünk. Az állam keletkezésére azt a magyarázatot

² Kézikönyv. 198.o.

olvashatjuk, hogy a családból több család vagy törzs képződik, amelyek községekké alakulnak, a községek pedig egész néppé nőnek ki magukat. **Az állam fogalmánál kritériumként jelenik meg, hogy a főhatalomnak meg kell jelennie.** A főhatalom a résztvevők akaratával jön létre, amely az általános népakaratot jelenti. A nép egy személyt vagy egy testületet választ államfőül.

(Megelőgezve a további elemzést elmondható, hogy e sorokból Jean Bodin, valamint Rousseau gondolatvilága bontakozik ki.)

I.2. Az állam fogalmának meghatározása a szociáldarwinizmus képviselőjének Franz Oppenheimer: Az állam című munkájának alapján

Franz Oppenheimer: Az állam című munkájában az államfogalom negatív módon való meghatározását adja. Az állam definiálása, valamint az „államalakulatok” történeti aspektusból történő bemutatása a szociológia tudomány nézőpontjából és módszerének alkalmazásával történik. *„Az állam egyetemes történeti objektum s lényegét csak széleskörű, egyetemes történelmi szemlélődéssel érthetjük meg. Erre az útra, a tudomány igazi útjára eddig a szociológián kívül egyetlen államelmélet sem lépett [...]”*³ Oppenheimer a szociológiát a természettudomány és a társadalomtudomány határterületeként jellemezte. Az erőszak jelentős helyet kap Oppenheimer szociológiájában. *„A rablás, a hódítás magasabb formája Oppenheimer tanításában az állam [...] Hódító nomád népek rávetették magukat a békés paraszti népekre. Ez az állam első csírája, ebből sarjadzik a primitív, feudális, az alkotmányos állam, amelynek mindegyikének közös karaktere, hogy osztályállamok.”*⁴ A negatív meghatározás alapján az állam nem a csatlakozás szükségességéből fakad, ahogyan Platón írja. A szerző Arisztotelésszel sem ért egyet, miszerint az állam természetszerű képződmény. Még csak nem is jogi társulás, ahogyan Ciceró állította. A szerző tagadja Bodin államra vonatkozó meghatározását is, amelynek értelmében az állam több család szuverén hatalommal való jogi kormányzása. Az állam nem társadalmi szerződéssel jött létre, fölszámolva a bellum omnes, contra omnes (mindenki háborúja, mindenki ellen) állapotát, ahogyan Hobbes az első klasszikus társadalmi szerződéselméleti szerző, majd követői állították. A műben a szerződéselmélet egyik kritikusanak Henry Sumner Mainenak fogalom meghatározásának - röviden: az állam a családokból alakult ki - cáfolatát olvashatjuk. A

³ Oppenheimer: Az állam fordította Sebestyén Ede Révai Kiadás 1912, 12.o.

⁴Uo. 6.o. (Pogány József bevezetője)

pozitívabb meghatározás szerint az állam az uralom végső törekvése a legyőzöttek gazdasági kizsákmányolására. Az állam fogalma helyett a szabad polgári egyesülést kellene használni.

I.3. Az állam fogalmának meghatározása Moór Gyula: Jogfilozófiájának tükrében

Moór Gyula: Jogfilozófiájában az államot meghatározott népesség, terület feletti főhatalomként határozza meg. Az állam alatt jogilag szervezett főhatalmat kell érteni.

A jogilag szervezett főhatalom „*az állam az alkotmány, vagyis a közjog által egységbe foglalt nép valamely területen.*” Moór Gyula szerint a jog fogalmát meg lehet határozni az állam fogalma nélkül is, de az állam fogalmának meghatározásához a jog fogalmának meghatározása előfeltételt képez. A meghatározott terület népesség feletti főhatalmat egy tételes jogrendszernek kell összekapcsolnia egymással, a legerősebb hatalomnak jogszabályokat kell alkotnia és azok érvényesülését ki kell kényszerítenie. „*Egy meghatározott tételes jogrendszer léte és tényleges érvényesülése szükséges ahhoz, hogy államról beszélhessünk.*”⁵ A jogrendszer egy adott állam jogszabályainak összessége. A jogrendszer egy kodifikált, belső értelmi rendszerrel és jogdogmatikai fogalmi készlettel rendelkező fogalmi kényszert is felvethet. Álláspontom szerint, **ahhoz hogy jogrendszerről beszéljünk már egy absztrahálódott pozitív, az állam – a jog felett rendelkező állam - által alkotott, jogforrási hierarchiában megjelenő jog szükséges.**⁶ Moór Gyula ezen államfogalommal szembeni kritériuma – ha elfogadjuk ezt az elméletet – újabb kérdést vet fel, nevezetesen azt, **hogy mely (politikai) közösségre (polisz, stato, civitas stb.) lehet alkalmazni az állam fogalmát és ez a történelem során mikor jelenik meg elsőként? Az állam fogalmának meghatározását követően ez lesz a következő kérdés, amelyet meg kell vizsgálni.** A társadalom együttműködése szükséges ahhoz, hogy jogrendszer érvényesüljön. A jog fogalmának megadásához társadalmi együttműködés szükséges. Az államot a jogrendszer egysége konstruálja, ez az egység pedig a szuverenitás. **A tételből következik, hogy azt lehet államnak nevezni, ami szuverén. A fenti kérdést egyszerűbben úgy is fel lehet tenni, hogy mikortól lehet szuverenitásról beszélni?**

⁵ Moór Gyula: Bevezetés a jogfilozófiába Budapest, 1923 Zeidler testvérek. 219.o. Moór Gyula: Jogfilozófia Püski Kiadó, 1994. 200.o.

⁶ Pokol Béla: Jogi alaptan. Rejtjel Kiadó 2000. 62.o. A szokásjogi normákat felváltja az államapparátus által alkotott pozitív jog. Jean Bodin is e tételre építette fel az uralkodói szuverenitás elméletét. Pokol Béla: A jog elmélete Rejtjel Kiadó, 2001, 208-209.o. [A továbbiakban: Jogelmélet]

I.4. Az állam interpretálása Horváth Barna jogelméletében

Horváth Barna interpretációjában: „Az állam oly területi jogközösség, amely csakis a legtágabb a nemzetközi jogközösség által esetleg korlátozott területi és tárgyi hatáskörrel – főhatalommal, amelynek ágai közül a területi, a hadügyi és a pénzügyi felségjog a legjellemzőbbek -, és pedig viszonylag teljes és autonóm (szuverén) hatáskörrel bír.”⁷ Az államnak e fogalom szerint is szuverénnek kell lennie, vagyis a viszonylag legszélesebb körű autonómiával kell rendelkeznie.

Horváth Barnánál azonban egy lényeges tényre fel kell hívni a figyelmet, mégpedig arra, hogy **a szuverenitás fogalma nem abszolút, akár egy egyház vagy más jogközösség⁸ is lehet szuverén.** Az állam más államok része tagja lehet. (Egyes gondolkodóknál például Bodinnál azon állam, amely más állam alá van rendelve az nem szuverén állam.) Igen ám, de a két oldallal később már azt olvashatjuk, hogy egyház nem lehet állam, a nomád népek jogközösségei sem államok. **Az állam elemeiként** Horváth Barnánál is **a terület, nép és főhatalom jelenik meg.** Horváth Barna nem feltétlenül osztja Hans Kelsen állam és a jog azonosságára épülő koncepcióját, azonban úgy vélekedik, hogy az állam fogalom meghatározásához ismérveket szükséges kiemelni, mert amennyiben ezt nem tesszük meg, akkor egy megyét, községet, szélsőséges esetben két embert is államnak tekinthetünk (ez a jogközösség definíciójából következik). Itt a nemzetközi jogi autonómiát mint viszonylagos teljes hatáskört emeli ki a szerző. Az állam rendelkezik teljes hatáskörrel, ahhoz képest kevesebb hatáskörrel rendelkezik például a megye.

Horváth Barna nem fogadja el az állam és a jog azonosságát arra hivatkozva, hogy az államon kívül egyéb jogközösségek (pl.: egyház) is vannak. Ha nem tennénk különbséget jog és jogközösség között, akkor lehetne vagy lehet az állam és a jog azonosságát elfogadni.

I.5 Az állam, mint szócikk ismertetése a szocialista állam-és jogtudomány 1980-ban kiadott enciklopédiájából

1980-ban a Magyar Tudományos Akadémia Állam-és Jogtudományi Intézetében Szabó Imre főszerkesztő vezetésével közreadott **Állam és jogtudományi enciklopédiában** került sor az államelmélet és a jogelmélet diszciplína, diszciplínák fogalmi készletének, fogalmi

⁷ Horváth Barna: A jogelmélet vázlata Attraktor Máriabesenyő-Gödöllő, 2004 24. fejezet Jog és állam 172.o.

⁸ Jogközösség akár lehet akár két ember is vagy egy család uo. 50.o.

rendszerének átfogó kodifikációjára⁹, a tudományos eredmények szintetizálására, összegzésére. Az enciklopédia az állam- és jogelméletet egységes diszciplínaként kezelte, a munka célkitűzése szerint tudományos jellegű mű, a marxista-lenini tanítások alapján összegzi a magyar népi demokratikus államra és a magyar népi demokratikus jogra vonatkozó tudományos megállapításokat, valamint egységes elméleti alapot nyújt a jogalkotók és a jogalkalmazók munkájához.¹⁰

A marxizmus megjelenése előtt spekulatív határozták meg az állam fogalmát, amely azt jelenti, hogy egy eszméből kiindulva nem valóságos ismérveket fogalmaztak meg. **A polgári államtudomány szerint az állam terület, népesség feletti főhatalom. E definíció a szuverenitás fogalmával azonosítható. Az adott politikai közösség akkor tekinthető államnak, ha szuverén, tehát rendelkezik a szuverenitás fogalmi jegyeivel.** Az államnál hozzátették, hogy az állam az isteni vagy vallásos követelmények kifejezője és megvalósítója. Hegel szerint az állam öncél a szabadság megvalósulása, a szellem tudatos realizálódása, az erkölcsi eszme valósággá válása, az értelem valósága. **A különös államtan (alkotmányjog, az 1980-as évektől a politológia) az államot a hatalommal azonosítja, „az állam a társadalomban létező legerősebb hatalom, amely bizonyos területen kényszert gyakorol az emberek meghatározott köre fölött.”¹¹**

Kant szerint az állam embertömeget egyesülése jogi törvények alatt. **Az újkantianizmus szerint az állam jogilag szabályozott rend.**

[Kitérésképpen említhető Bibó István kényszer, szabadság és a helyes jog című tanulmánya.¹²

A jog kényszer, az objektivitás legmagasabb fokát jelentő kényszer, de ugyanakkor a szabadság és az objektivitás legmagasabb fokát elért szabadságot is jelenti a jog. Helyesnek mondható az a jog, ahol a jog mögött valóságos kényszer áll. A kényszer és a szabadság megfelelő (egyensúlyra törekvő) elosztása adja meg a helyes jogot.

A Kommunista Kiáltványban a bourzsoá államot kritika érte, mely szerint a bourzsoá állam, a bourzsoázia intézőbizottsága. Lenin szerint az állam *„különleges hatalmi szervezet, valamely osztály elnyomására szolgáló erőszakszervezet.”*

⁹ „Kodifikált egy tudományág, ha ismeretanyagát nagymértékben szintetizálták átfogó tételrendszerekbe, így a mindenkori újoncnak nem ezernyi apró tényanyag elsajátításán keresztül kell birtokba vennie diszciplínája felhalmozott tudáskincsét.” In.: Pokol Béla: Szociológiaelmélet Társadalmi Trilógia I. Századvég Kiadó 2004. IX. fejezet: A tudomány mint professzionális intézményrendszer 220.o. [A továbbiakban Szociológiaelmélet]

¹⁰ Állam és jogtudományi enciklopédia Akadémiai Kiadó Budapest, 1980 főszerkesztő Szabó Imre Előszó [a továbbiakban: enciklopédia]

¹¹ Uo.

¹² Bibó István: Válogatott tanulmányok 1935-1944 első kötet magvető könyvkiadó. 1986. 12. tanulmány: Kényszer, szabadság és a helyes jog

A szocialista államelmélet szerint az állam 1, történelmi kategória: a társadalom fejlődésének szükségszerű következménye, kialakulása, fejlődése és elhalása a társadalom gazdasági, hatalmi, politikai és kulturális fejlődésén alapszik; 2, a társadalom hivatalos képviselője, az uralkodó osztály vezető szerepének biztosítására szolgál; 3, az állami tevékenység ellátására elkülönült szervezetet jelent; 4, az állam hatalom függetlensége és korlátatlansága meghatározott terület fölött – e fogalom a szuverenitás fogalmával azonos.

Az állam történelmi kategória. A szocialista államelmélet meghaladta a korábbi tételt, hogy az állam örök és változatlan. Az állam kialakulását tekintve elsőként **a nemzetség jelent meg.** A **nemzetség primitív önkormányzat volt,** az ősközösség védelmét látta el. A felhalmozódással vagyoni egyenlőtlenséggel megkezdődött az osztályok kialakulása. Kialakult az uralkodó osztály és az uralkodó védelmére az erőszakszervezet.

Megjelent a területi állam, a központi irányítással. Az államok fejlődési rendjét a gazdasági viszonyok változása határozza meg. Ez az állam önfejlődését jelenti.

Talán érdemes egy rövid kitérőt tenni és a szociológiai tudomány által kidolgozott autopoezis elméletét összehasonlítani a fent említett önfejlődési renddel. Megítélésem szerint a további elemzés szempontjából lényeges kérdéseket vethet fel az autopoezisre épülő felfogás ismertetése.¹³ Az autopoezisre épülő koncepciót Huberto Maturana chilei sejtbiológus dolgozta ki. *„Az autopoezis rendszer reprodukciója során az új elemeket a meglévők segítségével hozza létre az elemek összerendeződése által fennálló struktúra segítségével, egy cirkulárisan ismétlődő folyamatban.”*¹⁴ A Szociológia tudományában Niklas Luhmann rendszerelméletének megalkotásában támaszkodott az elméletre. Luhmann a körbetartozás jelenségét hasonlította autopoeitikus rendszerhez. Az elmélet további fejlődésében a jogra is alkalmazhatóvá vált az autopoezis jelenség. Az autopoeitikus zárt rendszer új elemeit a meglévők segítségével és a meglévő elemekből hozza létre. *„A jogrendszernek ez az új normák régiekre való visszavezethetőségéből áll, illetve szélesebben: az új jogi döntések már hatályos jogi döntésekből származtatásaiból...”*¹⁵ A jogalkotási eljárásban lehet észlelni, ha a társadalmi változások meghaladnak egy hatályos jogszabályt és amennyiben tömegesen megsértik a jogszabályt a jogalkotó a hatályos jogszabály megváltoztatásának szükségességére következtet. Luhmann 1972-es Jogszociológiája szerint

¹³ Az autopoezisre épülő elmélet ismertetésénél a Szociológiaelmélet 88-95. oldalig terjedő részeire támaszkodtam és Varga Csaba: Előadások a jogi gondolkodás paradigmáiról Osiris Kiadó Budapest, 1998. Függelék VII. Autopoezis és a jog bírói újratermelése [A továbbiakban: Előadások], valamint Bóka János: Autopoezis és hierarchia című írását vettem alapul, amely a Jogelméleti Szemle 2000/3. számában jelent meg.

¹⁴ Szociológiaelmélet 88-89.o.

¹⁵ Uo.90.o.

pozitív jog akkor keletkezik, ha a társadalomban egy alrendszer a jog feletti döntést megszerzi.

A pozitív jog elkerülhetetlenül a politikailag kiválasztott állami jog. Bodin óta a jog az állami politika eszköze. Ez a tétel azt jelenti, hogy az állam rendelkezik a jog felett.¹⁶ Az államilag (uralkodó által) alkotott jog az 1700-as évektől váltotta fel az évszázadok alatt kialakult szokásjogot. A modern állam törvényhozási mechanizmusa („gépezete”) az 1800-as évektől épült ki. Véleményem szerint érdemes összehasonlítani a fent említett tételt, állítást – az állam rendelkezik a jog felett – az állam fogalmára adott meghatározásokkal. Ha az állítást Moór Gyula államról alkotott definíciójával vetjük össze, megállapíthatjuk, hogy egy jogrendszer megléte szükséges ahhoz, hogy államról beszéljünk. Az állam fogalma, tehát előfeltételez egy jogrendszert. A továbbiakban azon kérdések merülnek föl, hogy a történelem folyamán elsőként az állam vagy a jog fogalma jelent-e meg elsődlegesen,¹⁷ egységesnek tekinthető-e az állam és a jog fogalma, valamint azon kérdés is felmerülhet, hogy a jog rendelkezik-e az állam felett - vagy mint fent említettük - az állam a jog felett? A kérdés röviden úgyis feltehető, hogy az állam fogalma vizsgálható-e anélkül, hogy az állammal egységesen kezelnénk a jog fogalmát is. Az újkantiánusok szerint (Hans Kelsen, Moór Gyula) az állam és a jog fogalma egységet alkot. (Egyes marxista álláspontok szerint is egységesen alakult ki az állam és a jog fogalma. Ezen álláspont képviselőjének Szilágyi Péter tekinthető.)

Varga Csaba a jogalkalmazással kapcsolatos felfogásra két ellentétes, egymással szemben álló koncepciót nevez meg. Az egyik felfogás a mechanikus jogfelfogást jelenti, mely szabályozás teljességére törekszik, a másik felfogás a másik - evvel ellentétes álláspont – a szabadjog koncepcióját jelenti, amely szerint a jogszolgáltatás semmilyen szabályrendszer által nem köthető meg.¹⁸ (Álláspontom szerint a mechanikus jogfelfogás azonosítható a Georg Friedrich Puchta munkásságával megkezdett Bernhard Windscheid összegzésével lezáruló fogalmi jogtudomány korszakával is. Puchta szerint a jogszabályok háttérében jogtudományi-jogdogmatikai kategóriákon alapuló fogalomrendszernek kell állnia. „*a jog egy formális logika szerint összezsírozott fogalmi piramis és a jog továbbfejlesztése a meglévő és*

¹⁶ Az állítás részletes kibontása, elemzése olvasható a Jogelmélet 208-211. oldalig. Az állam jogfeletti rendelkezésének ellentéte is olvasható a 211. oldalon. A XX. század végétől a neoliberais állam jegyében az állam háttérbe szorul, egyre több állami tevékenységet a magánfelek látnak el. A jog feletti állami rendelkezés formái alatt (szűkebb értelemben) az abszolút államtól a liberális állam megjelenéséig terjedő folyamatot jelenti.

¹⁷ Moór Gyulánál azon állítás is felmerül, hogy az állam fogalma vizsgálható a jog fogalmának meghatározása nélkül, de az állam fogalma nem határozható meg, ha jog fogalmát nem ismertetjük.

¹⁸ Varga Csaba: Előadások a jogi gondolkodás paradigmáiról Osiris Kiadó Bp., 1998. Függelék VII. Autopoiesis és a jog bírói újratermelése 358.o. [A továbbiakban: Előadások]

összecsiszolt jogi fogalmak további tágítását és a logika szabályai szerint további fogalmi levezethetőségének megteremtését jelenti.¹⁹” A rendszeren belül a rendszerre történik hivatkozás, amely ismétlődik. A hivatkozásokból önszerveződés útján egység keletkezik. Kérdésként merül fel, hogy egység alatt a joglépcső elméletet értjük-e vagy az állam és a jog egységét? Az egység az önreferálás útján jön létre, amely nem jelent mást mint: „*a normatív rend nevében eljáró szerv a normatív rend normáira történő hivatkozással önmagát, valamint eljárását és eljárásának az eredményét a normatív rend szervének, eljárásának és aktusának fogja minősíteni*”²⁰. Bóka János szerint a jogrendszeren belül nem deduktív-logikai művelet sor fut. *Szó sincsen itt valamilyen szigorúan deduktív rendszerről, hiszen az alacsonyabb normák a magasabb normáktól elsősorban érvényességüket, s csak másodsorban és esetlegesen egyes tartalmi összetevőiket nyerik.*”²¹ A jogrendszer folytonosan újratermelődik. Ezt jelenti az autopoiesis. Sajátos fogalmat olvashatunk a jogrendszer fogalmára is: „*a jogrendszer egysége sem egyéb, mint az ugyanarra a szövegre történő normatív hivatkozások szüntelenül visszacsatolt, gyakorlatában társadalmilag és szakmailag egyaránt folytonosan megerősített láncolatának a fogalmiasítása.*”²² Az újratermelődő jog jelenti az autopoetikus jogot. **Kelsennél azonban az állam és a jog fogalma azonos. Kérdésként merül fel, hogy az állam rendelkezik a jog felett vagy a jog az állam felett? Továbbá eltérő megközelítéseket lehet olvasni arra vonatkozóan, hogy az állam vagy a jog keletkezett-e előbb.**

A kitérőt követően ismertetnénk az államra vonatkozó meghatározásokat, majd a megkonstruált államfogalmat térben is időben elhelyezzük. Ezt követően az állam és a jog kapcsolatára vonatkozó vizsgálatokat végezzük el.

Az állam társadalmi szükségletet elégít ki. A következő állítás azonos Franz Oppenheimer tételével. Az uralkodó osztálynak van vezető szerepe. Az állam célját a gazdasági viszonyok határozzák meg, erre pedig az uralkodó osztály érdeke van befolyással. Az államcél befolyásolja az uralkodó osztály politikai – ideológiai koncepciója is. Az állam a munkamegosztás külön ága abban az értelemben, hogy az államban a dolgozóktól elkülönült személyek irányítják az államot. Az elkülönült embercsoportból fakad az állam viszonylagos önállósága is. A szocialista jogelmélet célul tűzte ki az állam elhalását.

¹⁹ Jogelmélet idézet 296 oldalról, összefoglalva a 294-302. oldalakat.

²⁰ Uo.366.o.

²¹ Bóka János: Autopoiesis és hierarchia In.: Jogelméleti Szemle 2000/3.szám.

²² Uo.368.o.

A szocialista állam-és jogelmélet a következőképpen határozta meg az állam fogalmát: *„Az állam tehát a társadalom történelmileg meghatározott hatalmi-politikai szervezete, amely a munkamegosztás külön ágát jelenti és viszonylagos önállósággal rendelkezik, emellett a szuverenitás birtokában irányító és szervező tevékenységet végez a területén belül élő lakosság fölött és tölti be sajátos funkcióit az uralkodó osztály érdekeinek megfelelően.”*²³

I.6. Definíció egy államtani tankönyvből

A 2007-ben megjelent Államelmélet II. kötetében az állam meghatározására két fejezetet szentelnek. Az első fejezet²⁴ nem alkot definíciót államra, az állam heterogén meghatározását adja a második fejezet azonban Georg Jellinek államfogalmából indul ki. Ahhoz, hogy az állam fogalmát alkalmazni tudjuk, meghatározott kritériumoknak kell megfelelni, melyek a következők: az állam rendelkezzen személyi és területi főhatalommal, meghatározott jogi renddel, ennek érvényesítéséhez független intézményrendszerrel, valamint gazdasági önállósággal. Az állam fogalmát meg lehet adni az Arisztotelész és Cicero által kidolgozott fogalommal, hogy az állam politikai célból történt társulás. Az állam fogalmának hatalmi szempontból történő meghatározásánál az állam és a szuverenitás fogalmát összekapcsolják.

A tankönyv Jean Bodint említi ennek az irányzatnak a képviselőjeként. Kantnál az állam emberek sokaságának az egyesülése jogi törvények alatt. **A tartalmi elemek szerint az állam terület, népesség és a közhatalom hármasságára épül.** Christian Thomosius felfogása Schilling művében él tovább, miszerint az államhoz négy ismerv megléte szükséges: államterület, állami lakosok, főhatalom, államszervezet alkotmány. *Az állam „joguralom létesítése, a szellemi és anyagi tökélyesbülés előmozdítása, határozott területen, közös főhatalom által szervezett társaság.”*

Takács Péter álláspontja szerint az állam fogalmára vonatkozó elméletek három nagy koncentrikus körbe gyűjthetők össze. A legszélesebb kört a szociológiai elméletek, amely az államot társadalmi jelenségnek tekinti. A második szűkebb körbe tartoznak az államot a jog szemszögéből elemző elméletek, amelyek az államot a normatív renddel azonosítják. A legszűkebb kört a politikai államfogalom kategóriájába sorolható elméletek képezik. A jog

²³ Enciklopédia

²⁴ Államelmélet II. kézirat XIII. fejezet az állam fogalma, e fejezetet Takács Péter írta a XIV. fejezet az állam jellegét tárgyalja. [A továbbiakban Államelmélet II.]

szemszögéből történő elemzésre Takács Péter Hans Kelsen elméletét említi. Valamely magatartás annyiban társadalmi jellegű, amennyiben normákat követ. Kelsen állami aktusokat dolgozott ki, amelyek állami tevékenységeket jelentenek. Az állami aktus abban az esetben válik érvényessé, ha jogi normákat követ. **Kelsennél az állam, mint rend bizonyos emberi magatartásokat szabályozó normák rendszere. Az állam normatív rend. Az állam és a jog azonos. Az állam és a jog kényszerítő rend.**

A szociológiai államfogalom képviselőjének Max Weber. Gazdaság és társadalom című két kötetes munkáját idézik. **Max Webernél az állam üzemként működő uralmi szervezet, egy adott területre érvényes igazgatási és jogrend keretei között. Az állam a rend érvényre juttatásához az állam a legitim fizikai erőszak monopóliumával rendelkezik.** A modern állam monopolizálta az erőszakot. A modern állam racionális állam, célok szerint működik, a racionális jogrendszer által meghatározott szakigazgatást végző hivatalnoksereg működteti.

A politikai államfelfogás szerint a politika a konfliktusok világa. Az állam a konfliktusban álló csoportok egységét teremti meg. Takács Péter **Carl Schmitt** elméletét ismerteti. (Ludassy Mária szerint Carl Schmitt a totalitárius állam elméleti háttérét kidolgozó tudós Thomas Hobbes: Leviatán című munkája alapján bontotta ki államelméletét.

A Leviatán fordításához írt előszóban Ludassy Mária Carl Schmittet Hobbes betetőzőjének tekinti. **Az állam a nép politikai egysége.**

A XIV. fejezet Georg Jellinek államra vonatkozó felfogását tekinti kiindulópontnak. „Az állam a földfelszín elhatárolt területén letelepedett, legfőbb hatalommal rendelkező és ezáltal egységgé összefogott emberi sokaság.”²⁵

I.7. Összegzés: Az állam ismérveinek meghatározása – az első konklúzió levonása (a szuverenitás fogalma nélkül nem beszélhetünk az állam fogalmáról sem)

A fenti definíciók egybegyűjtését követően érdemes az állam fogalmára vonatkozó definíciók rendszerezését elvégezni. Az interpretációkból a következő ismérvek, fogalmi jegyek emelhetők ki: terület, embersokaság feletti főhatalom az állam. Az állam szuverén. Az állam főhatalommal teljes és autonóm hatáskörrel bír (szuverén). Az állam elemei: terület, nép, főhatalom. Az állam egy bizonyos területen a legerősebb hatalom.

Az államnak rendelkezni kell meghatározott személyi és jogi renddel. Az államot a jogi rend keletkezteti.

²⁵ Uo. XIV. fejezet.

Az állam egyesülés, integráció, egyesült sokaság, közösség, az állam organizmus.

Megítélésem szerint két metszettel is rendelkező halmazba gyűjthetők az állammal kapcsolatos definíciók. Az egyik halmazba a főhatalom ismérve alapján kerülnek az elemek. Azon definíciók, amelyekben a főhatalom fogalmi elem szerepel, az A halmazba kerülnek. A másik halmazt az egyesülés ismérve alapján lehet kialakítani. Azok a definíciók, amelyekben az egyesülés, integráció fogalmi elem szerepel a B halmazba kerülnek. A metszetet azok a definíciók alkotják, amelyekben a főhatalom ismérve is megjelenik, valamint az állam az egyesülés ismérve alapján jön létre.

A többség elve (a fent ismertetett definíciók nagyobb hányada az A halmazba sorolható) alapján az elemzést az A halmaz elemeinek vizsgálatával érdemes kezdeni.

Ha betartjuk a fent meghatározott „lépési sorrendet”, akkor most következik azon lépés, hogy kiválasztjuk az eddig olvasott definíciók közös ismervét, ismérveit. **A szuverenitás kifejezés tekinthető azon közös ismérvnek, amely a meghatározások között kohéziót alkot.** Talán érdemes lehet néhány sort két a fogalom közötti kapcsolat megvizsgálására fordítani. Ha minden meghatározásban megtalálható a szuverenitás, akkor az állam fogalmának lényeges elemét kell, hogy képezze. Ennek alapján rögtön fölmerül a kérdés, hogy beszélhetünk-e az állam fogalomról abban az esetben, ha a definícióból kimarad a szuverenitás? Napjainkban a transznacionális vállalatoknál²⁶ merül fel az a kérdés, hogy önálló államnak tekinthetőek-e a nemzetállamokon átnyúló vállalatok? A nemzetközi jogban a jogi személyeknek már jogalanyiságot adtak.²⁷⁾

A Nemzetközi jogban²⁸ elfogadott tétel szerint *„Minden állam szükségszerű sajátossága a szuverenitás, amely alatt egyrészt az államnak saját területén gyakorolt főhatalmát, másrészt a nemzetközi kapcsolatai terén őt megillető függetlenséget értjük.”*²⁹ A tételből következik, hogy minden állam szuverén. Röviden fogalmazva: **nincs állam szuverenitás nélkül.**

A továbbiakban az államkép pontosabb kialakításához a szuverenitás fogalmának kialakulását, jelentésváltozását kell megvizsgálni.

A közös ismerv, distinkció (szuverenitás) kiválasztását követően kíséreljük meg felírni az állam meghatározását. Az eddig ismertetett államfogalmakból egy egyszerűbb és egy

²⁶ Práger László: A világ (gazdaság) és Magyarország a XXI. század elején Unió Kiadó Bp, 2003. 127- 146. o.

²⁷ Bruhács János: Nemzetközi jog I. Általános rész. Dialóg Campus Kiadó Bp. 2008-2009. 15.o. [A továbbiakban: Bruhács János]

²⁸ Az államra vonatkozó meghatározásokat egy nemzetközi egyezményben kidolgozott definícióval lehet bővíteni. Az 1933-ban elfogadott Montevideói Egyezmény szerint az állam állandó népesség, meghatározott terület, kormányzat, képesség arra, hogy más államokkal kapcsolatba lépjen.

²⁹ Haraszti György.- Herczeg Géza- Nagy Károly: Nemzetközi jog (szerk.: Haraszti György) Tankönyvkiadó, Bp., 1982 80.o.

összetettebb államfogalmat lehet alkotni. Megítélésem szerint **az állam fogalmára vonatkozó legegyszerűbb definíciót a következőképpen lehet felírni: az állam meghatározott népesség, terület feletti főhatalom.** Ettől egyszerűbb (legkevesebb elemet tartalmazó) államfogalmat véleményem szerint jelen pillanatban nem tudunk meghatározni. **Az állam fogalmánál azonban feltételt alkalmaztunk, az állam fogalmának alkalmazásához előzetesen a szuverenitás fogalmát kell alkalmazni.** A továbbiakban a szuverenitás fogalmát kell megvizsgálni. Összetettebb definíciót jelent az a fogalom, amely az állam fogalmához nemcsak a szuverenitást feltételezi, hanem előírja, hogy ahhoz, hogy államról beszéljünk, előzetesen létre kell jönnie egy jogrendszernek, amely felett az állam rendelkezik. Ezen fogalom maga után vonja azt a problémát, hogy vizsgálatokat kell folytatni az állam és a jog kapcsolatára vonatkozóan. Kérdésként merül fel, hogy az állam jelent-e meg előbb és az rendelkezett a jog felett vagy a jog jelent meg elsődlegesen és a jogrendszerből vezethető le az államfogalom? Tehát egyszerűsítve feltehető úgyszintén a kérdés, hogy ki rendelkezik a jog felett? (Moór Gyula államfogalma még elsődlegesen feltételezte egy jogrendszer meglétét.)

II. Állam fogalmának elhelyezése térben, időben (Az állam kialakulása megjelenése, ha idővonalon kellene ábrázolni, mely időponthoz lehetne bejelölni az állam fogalmát?)

Vizsgálódásunknak a további irányvonalakat jelölhetjük ki: 1, először meg kell nézni, hogy az államfogalom időben mikor jelent meg elsőként. 2,**Ezt követően az állam fogalmának időbeni elhelyezését követően az állam és a jog kapcsolatára vonatkozó elemzéseket végezzük el.**

Az állam fogalmának térben és időbeli elhelyezésénél két meghatározó, egymással szemben álló álláspontot ütköztettem. Szilágyi Péter képviseli azt az álláspontot, hogy az állam elsőként Mezopotámia akkádok általi egyesítése során jelent meg. E felfogás szerint az ókori társadalmak, „államalakulatok”, politikai közösségek is államnak minősülnek. Paczolay Péter szerint az állam önálló fogalma a XVI-XVII. században jelent meg. Az állam fogalma kizárólag az abszolút monarchiák kialakulását követően alkalmazható az azt időben megelőző „politikai közösségekre” nem alkalmazható az állam fogalma.

II.1. Az egyik véglet: Szilágyi Péter álláspontja

Elsőként **Szilágyi Péter**³⁰ álláspontját ismertetem. Az állam fogalmának meghatározására való törekvések a XIX. század második felében értek el meghatározó sikereket. Az állam fogalmának meghatározásában segítségül hívták a század második felétől fellendülő szaktudományokat is (etnográfia, archeológia, jogantropológia). Szilágyi Péter szerint a XIX. században két meghatározó elmélet alakult ki az állam fogalmának meghatározására. Az egyik elmélet a szociáldarwinizmus, a másik elmélet a marxizmus volt. Mindkét elmélet elutasítja a konszenzus, a megegyezés lehetőségét. Az elméletek közös jellemzője az, hogy a társadalmi fejlődést a konfliktusok idézték elő. A szociáldarwinizmus a különböző társadalmak, népcsoportok közötti konfliktusra helyezi a hangsúlyt. A szociáldarwinizmus képviselői közül a fent már hivatkozott Franz Oppenheimert kell kiemelni. Oppenheimer az elmélet azon irányzatához tartozott, akik az állam fogalmát az egyik népcsoportnak a másik népcsoport által történő meghódítása és tartós alávetése révén eredeztetik. Ezzel szemben a marxizmus a társadalmakon belüli konfliktusokból indul ki. A marxizmus az állam és jog kialakulását a társadalmi osztályok közötti konfliktusra vezeti vissza. *„E felfogás szerint az állam a társadalmi osztályok kialakulásának a következménye.”*³¹ Bár e tételnél azt olvashatjuk, hogy a modern kutatási eredmények nem igazolták a marxista álláspontot. Szilágyi Péter is írja, hogy nem egységes a marxista felfogás sem. Engels az állam fogalmát Athénra tartja fenn, addig nemzetségről beszél. Az ókori Athénban jelent meg az állami hatóságok szolgálatában álló fegyveres közhatalom.³² Véleményem szerint helyesebb lenne a közhatalom helyett a karhatalom kifejezést használni. A „Szilágyi Péter-féle” marxista felfogás az ókori Mezopotámia akkádok általi birodalommal fejlődésének idejét jelöli meg az államfogalom keletkezésének. Mielőtt elhelyeznénk az államfogalmat térben és időben (meghatároznánk azt, hogy mikortól beszélhetünk államról), nézzük meg, hogyan definiálja Szilágyi Péter az államot. Az enciklopédiához lényegében hasonló definíciót olvashatunk. Az államnak elkülönült szerveződéssel, néptől elkülönült közhatalommal kell rendelkeznie. Az államnak a szuverén főhatalom birtokában kell lennie.

³⁰ Az elemzés elkészítése során Szilágyi Péter: Jogi alaptan Nemzeti Tankönyvkiadó 1994-ben megjelent művére támaszkodtam. [A továbbiakban: Szilágyi]

³¹ Szilágyi 49.o.

³² Engels: A család, a magántulajdon és az állam eredete Magyar Helikon Kiadó 1970, V. fejezet (Az athéni állam keletkezése) 144.o.

Szilágyi Péternél először az állam a Mezopotámiát egyesítő akkádok idejére teszi, ekkor létrejött a despotikus monarchia első változata.³³ A műben három egymásra épülő és egymást feltételező államfejlődésre vonatkozó utat láthatunk (az ázsiai, az antik és a germán fejlődési út.) Véleményem szerint ez a fejlődés egészen a germán államig ún. „lépcsőzetese fejlődést alkot”. Ez úgy értelmezhető, hogy az ázsiaira épül az ókori görög **politikai közösségek államfejlődése**. Az ázsiai modell ráépült a felbomló ősi társadalmak törzsi-nemzetségi társadalmára. Az ázsiai fejlődésnél először a faluközösségek jelennek meg, amelyet még nem tekinthetünk államnak. A faluközösséget a városközösség váltotta fel. (A városközösség a köztudatban úgy terjedt el, mint a templomgazdaságok szervezete.) A városközösségre már „a félállam” fogalmat olvashatjuk. Az ázsiai fejlődés legmagasabb szintje a már említett a despotikus monarchia volt. Erre az „államalakulatra” alkalmazható az állam fogalma. Az antik társadalomnál ki kell emelni egy fontos tényezőt, nevezetesen, hogy az ókori Rómában kialakult az egymástól elkülönült normarendszer az ún. (ius, fas, mos) normák rendszere.³⁴

A germán fejlődési út a Római Birodalomra épült. A Nyugat-Római Birodalom bukása (476 augusztusában) a rabszolgatartó társadalmi rendszer válságára épült. A kolonátus rendszer már a feudális gazdasági és társadalmi rendszer csíráit hordozta magában. **A Római Birodalom bukásával eltűnt a köztulajdon, a magántulajdon alakult ki.** A feudális államot és jogot az államhatalom decentralizáltsága és az ezzel járó jogi partikularizmus jellemezte. Még egy fontos megállapítást tenni kell. Szilágyi Péternél arra lehet következtetni, hogy együtt fejlődött az állam és a jog.

II.2. A másik véglet Paczolay Péter álláspontja

Szilágyi Péterrel felfogásával ellentétes álláspontra jutott Paczolay Péter az állam időbeli elhatárolását illetően. Paczolay Péter szerint az állam fogalma a modern állam fogalmával azonos, a modern állam pedig a XVI. századi abszolút monarchiában testesült meg. A területi széttagoltságot a centralizáció megszünteti, a főhatalom egy kézben (az uralkodó kezében) jelenik meg, a főhatalom tevékenységét adminisztratív-

³³ Szilágyi 71.o.

³⁴ A zsidó jogban a vallási norma fogalmával elválaszthatatlan egységet alkotott a jogi norma fogalma is. „A zsidó alaptörvény erkölcsi és rituális parancsolatokat is tartalmaz, ugyanis a törvény az Istennel kötött szövetség minden területére kiterjed.” (In.: Szathmáry Béla: *A zsidó jog alapjai Századvég-LUX, Budapest, 2003, 29.o.* A jogi, erkölcsi és vallási normák elkülönülése a császárkori Rómában jelent meg. (In: *Földi András- Hamza Gábor: A római jog története és intézményei Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1996. (hatodik átdolgozott, bővített kiadás) 26-29.o.)*

végrehajtó szervezet segíti elő.³⁵ A szuverenitás megjelenésével alkalmazhatjuk az állam kifejezést. Ezen álláspont szerint addig, amíg az abszolút monarchiák létre nem jönnek, pontosabban az uralkodói szuverenitás meg nem jelenik, nem beszélhetünk államról. Az állam terminológia csak a XVIII. századra terjed el az európai jogi szaknyelvekben. Paczolay azt javasolja, hogy a XVI. század előtti – az államfogalom megjelenése előtt „virágzott” – közösségekre a politikai közösség terminológiát alkalmazzuk. Művében ismerteti, hogy az államelméleti munkákban sokszor tévesen és keverten használnak különböző terminus technikusokat az állam megjelölésére, amelyek nem alkalmasak arra, hogy lefedjék az állam fogalmát. A mai értelemben vett államfogalom a stato a 14. századi itáliai városi kommunák szóhasználatából alakult át a modern államfogalom megjelölésére.

A status szó korábban hűbérjogi jelentéssel bírt vagy a római jogban az egyén „személyállapotát” jelentette. A középkorban konkrét alkotmányfajta megjelölésére is alkalmazták. **Paczolay Péternél csak az abszolút monarchiától beszélhetünk államról.**

II.3. Összegzés a végletek egymáshoz való közelítése, a közös nevező megkeresése (Az alkotmánytörténet és a jogantropológia tudományának segítségével hívása a kérdés megválaszolásához)

Az elemzés további irányát a következő kérdések: 1, az állam jelent-e meg - (akár király, törzsfőnököt, vezetőt tekintünk államnak, [– föltettük, hogy az államnak szuverénnek is kell lennie, kérdés, hogy ha ez az törzsfő, király stb. szuverén, elmondhatja-e magáról, hogy ő maga az állam?] - elsődlegesen és az rendelkezett a jog felett? 2, Ennek fordítottja is elképzelhető, a jog jelent meg elsődlegesen és erre „épül rá” az állam fogalma. (Ezt az álláspontot képviselte Szabó Imre, Lövétei István.) Harmadik változat is lehetséges, amelyet Szilágyi Péter állít, nevezetesen az, hogy az állam és a jog egyszerre keletkezett.

Ha az állam jog felett való rendelkezését distinkciónak fogjuk fel, akkor azon tétel is következik, hogy az állam egységbe (kódexekbe) foglalja a jogot. Az állam jog feletti rendelkezésének (abszolút állam megjelenése) tudható be az újkorban a kontinentális jogrendszerben meginduló kodifikációs hullám, amely a XX. századig is elhúzódik (ALR, Code civil, Code penal, ABGB, BGB, OR, ZGB, Ptk. és további törvénykönyvek). A szokásjog írásba foglalásával indul meg a kodifikációs hullám, amelynek eredményképpen kialakul a jog jogágakra való tagozódása, az egyes jogágakat, átfogó törvénykönyvekben

³⁵ Paczolay Péter: Államelmélet I. Machiavelli és az államfogalom születése Korona Kiadó Bp., 1988. 129.o.[A továbbiakban: Paczolay]

(kódexekben) rendszerezik. A magánjogi, büntetőjogi kódexek mellett, kialakul a közhatalom gyakorlásának kódexe is, az ún. kartális alkotmányok.)

Mielőtt az állam és a jog kapcsolatának vizsgálatát megkezdénénk, érdemes árnyalni a fenti államfogalom megjelenésével kapcsolatos nézeteket.

Véleményem szerint a két elmélet (Szilágyi, Paczolay) az állam megjelenésére vonatkozóan végletet jelent. Ha számegyenesen (idővonalon, időegyenesen) zárt intervallumok alkalmazásához hasonlítjuk a két elméletet, akkor megállapíthatjuk, hogy Paczolay Péter elmélete képezi a maximumot az állam keletkezését illetően. Szilágyi Péter minimumként jelöli meg a despotikus monarchiát. Ettől még van korábbi álláspont. Az 1998-as egyetemes állam-és jogtörténeti tankönyv már mezopotámia városállamaira is alkalmazza az állam fogalmát. Mindenképpen érdemes több elméletet is megadni az állam keletkezésére vonatkozóan, mert a két véglet egyikét elfogadva, zsinórmértékül választva, ellentmondásokra juthatunk a további vizsgálódások során. Induljunk ki példaképpen Paczolay Péter elméletéből. Paczolay az államfogalmat a 16. századi abszolút uralkodóktól eredezteti. Az államfogalmat érdemes összevetni a fenti kitéttel, miszerint az államnak szuverénnek is kell lennie. (A szuverenitás megjelenését sokan Jean Bodin: Az államról című művének megjelenésétől eredeztetik. Ez a korszak egybeesik az abszolút monarchiák megjelenésével. Az 1976-os nemzetközi jogi tankönyv szerint a szuverenitás mindig létezett a történelem során, függetlenül attól, hogy Bodin 1576-ban dolgozta ki az uralkodói szuverenitásra vonatkozó elméletét. Magam részéről a szuverenitás létezését bizonyosan megkérdőjelezem a középkori politikai közösségeket illetően (patrimoniális monarchia, rendi monarchia).³⁶

A szuverenitást az abszolút uralkodótól eredeztetem. Felfogás kérdése, hogy az ókori despotákat szuverénnek tekintjük-e. Eötvös József a XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra című művében megítélésem szerint államnak tekintette az ókori despotikus monarchiát. Erre azon – abszolút monarchia elleni tiltakozásra utaló –

³⁶ Meg kell vallanunk, hogy a nemzetközi jog - mint különös államtani diszciplína - keletkezésére vonatkozó álláspontok sem egységesek. Két egymással ellentétes felfogás fogalmazódik meg a nemzetközi jog keletkezésére vonatkozóan. „Az egyik álláspont szerint a nemzetközi jog a XVI. század folyamán fejlődött ki, és az 1648. évi vesztfáliai békében kristályosodtak ki alapelvei. A másik nézet szerint a nemzetközi jog egyidős az írott történelemmel, gyökerei visszanyúlnak az első civilizációk kialakulásának korszakáig. Leegyszerűsítve tehát azt kell eldönteni, hogy a mai nemzetközi jog 500 vagy 5000 éves múlttal rendelkezik-e.” (Bruhács János, (II. fejezet. A nemzetközi jog története). Az a felfogás, amely a nemzetközi jogot a vesztfáliai békétől eredezteti, azonos Paczolay Péter álláspontjával. „A modern állam kialakulása, azaz a területileg szervezett szuverén politikai közösség és a törvényes hatalom monopóliumát gyakorló szervezet kifejlődése a XV-XVIII. századra tehető. Az államok egyenlősége, mint a szuverenitás korolláriuma ekkor vált elfogadottá.” ”Ez az álláspont ellentmond az 1976-ban kifejtett álláspontnak, mely szerint a szuverenitás fogalmi jegyeit a történelem során minden politikai közösség magán viselte.

kijelentéséből következtethetünk, hogy az abszolút monarchiában kevesebb szabadsággal rendelkezik az alattvaló (később állampolgár), mint az ókori kelet despotikus monarchiáiban.) Fentebb megállapítottuk, hogy az állam rendelkezik a jog felett tétel gyakorlati lecsapódása, megjelenése a kodifikáció.³⁷ Szabó Imrénél jelenik meg, majd Pokol Béla műveiben kidolgozottabb formában olvasható azon tétel, hogy a Iustinianus-féle kodifikáció ugyanolyan kodifikációnak tekinthető, mint akár a porosz ALR. E tekintetben ellentmondásra jutunk abban az esetben, ha Paczolay államfogalmát vesszük alapul. Az ókori császárkori Rómában nem beszélhetünk kodifikációról, mert Paczolay államfogalmának tükrében államról sem beszélhetünk. Ilyen értelemben a Iustinianus-féle kodifikáció nem tekinthető kodifikációnak. Meggyőződésem, hogy ezt az érvelést a római jogászok, jogtörténészek nem fogadnák el, ezért mindenképpen érdemes az állam időbeli elhelyezésére vonatkozó elméleteket részletesebben ismertetni. Szilágyi Péternél láttuk, hogy az államfejlődésnek három egymást feltételező útja alakult ki az ázsiai, az antik és a germán út.

A Mezey Barna-Szente Zoltán-féle alkotmánytörténetet tankönyv³⁸ a germán államtól ismerteti a modern alkotmányos állam megjelenéséig tartó folyamatot. A könyv végén a Montesquieu-féle három hatalmi ág fejlődéstörténetét és egymástól való elkülönülését olvashatjuk. Véleményem szerint a munka alapvető szemléte a következő: a germán állam vagy a könyvben olvasható elnevezés szerint nomád törzsi államra épül a modern európai alkotmányos államok államszervezete. A Nyugat-római Birodalom bukását követően kialakuló patrimoniális monarchia és a feudális gazdasági és társadalmi rendszerre építhető fel a modern abszolút, majd alkotmányossá váló állam államszervezeti modellje.

³⁷ Szabó Imre: A jogelmélet alapjai Akadémiai Kiadó, Budapest, 1971. 100.o. 7. lábjegyzet. [A továbbiakban: Szabó Imre] „a római birodalom alkonyán szintén kodifikációra került sor.” Részletesebben jelenik meg ezen állítás Pokol Bélánál a Jogelméletben az 5.1. pontban az állam jog feletti rendelkezésének tételénél 208.o.: „A jogi folyamatnak ebben a részében világos tendencia mutatható ki, és azt lehet látni, hogy ha a társadalom egy fejlettségi szintre eljut, akkor a jogi normák alkotásában egyre erősebb szerepet kap az átfogó közösséget szervező állam, és az államon túli tényezők háttérbe szorúlnak. Ez a trend látható a római jog fejlődésében éppúgy, mint a középkori és újkori európai jogfejlődésben, de az észak-amerikai XX. századi jogfejlődés is mutatja az államapparátus szerepének gyors növekedését a komplexebb társadalmi viszonyok létrejötte után. A római jog fejlődésében a szokásjogi, majd jogtudósi jogfejlesztés után a császári hatalom szabad jogalkotása elismerésre talált, és a Digesták már tartalmazták a „Princeps legibus solutus”-tézist, amely a császár jogalkotó hatalmát jelentette. Ezzel a korai köztársasági Róma államtól jórészt függetlenül létező joga egyre inkább a császári államapparátus által meghatározottá vált”. A szerző Autentikus jogelmélet című művének (Dialóg Campus Budapest-Pécs, 2010) [A továbbiakban: Autentikus] IV. fejezetben egy jogtörténettel összekapcsolt jogelméletet olvashatunk. (A szerző célul tűzte ki a jogelmélet leszűkített kereteinek bővítését.) A többretegű jog rétegekre bomlásának megjelenését olvashatjuk ebben a fejezetben. „... [a] Codex Theodosianus, a Keletrómai Birodalom császára, II. Theodosius által kiadott kódex már a tervszerű rendszerezés és célzatos megváltoztatások után szedte össze az e korszakig kiadott egyes császári rendeleteket, és az ő nevében az általa erre a célra felállított kodifikációs bizottság mint a jog felett szuverén módon rendelkező legfőbb állami hatalom alkotott belül átformálással egy átfogó kódexet. A jog ezzel az állam legfőbb hatalma által szabadon változtathatóvá vált.”

³⁸ Mezey Barna-Szente Zoltán: Európai alkotmány- és parlamentarizmustörténet. Osiris Kiadó Budapest, 2003. [A továbbiakban: Alkotmánytörténet]

Az alkotmánytörténetben kifejtett jogra vonatkozó definíció szerint a joghoz nem szükséges az állam megléte. „*A jog a társadalmi élet szempontjából leglényegesebb viselkedésmódok általános szabályozója, melyet éppen fontosságánál fogva a közösség vagy annak képviselője a szervezetre kényszerít.*”³⁹ E tétel szerint a jog előbb jött létre, mint az állam. Ezen álláspont szemben áll a Szilágyi Péter-féle állásponttal, mely alapján az állam és a jog egyszerre keletkezett. A jogi norma úgy jön létre, hogy a fölöslegesnek vagy károsnak ítélt magatartást a csoport kivetí és tilalmakkal látja el.

Az állam keletkezését elsődlegesen a törzs létrejöttében, törzsszövetséggé alakulásában, majd a nomád birodalom megjelenésével adják meg a szerzők. A közösségi kereteket a közösségből kiváló vezetők, vezető akarata tölti meg. A törzskar, törzsfőnök, vezető egyéni akarata alkotja a jogot. A szerzők álláspontja eltér Szilágyi Péter felfogásától, mely szerint az állam és a jog egyszerre alakult ki. A szokásrend és a jog megelőzte az állam fogalmát. **A továbbiakban azt érdemes megvizsgálni, hogy az ókori uralkodók szuverénnek tekinthetőek-e. Egyet lehet-e érteni azon különös államtanban (nemzetközi jogban) megfogalmazott állásponttal, hogy az ókori közösségek is rendelkeztek a szuverenitás fogalmi jegyével, függetlenül attól, hogy Jean Bodin csak 1576-ban dolgozta ki az uralkodói szuverenitás elméletét? Álláspontom szerint a patrimoniális monarchia, illetve a rendi monarchia nem tekinthető szuverénnek, következésképpen államnak sem.** A római jogászok nem fogadják el igaznak e tételt. Jean Bodin a római jogot nem tekinti pozitív jognak.⁴⁰ Az állam fogalmát a családtól eredeztetik. Elsőként jelent meg a nagycsalád, amely vagyon, vér és munkaközösséget jelentett.

A nemzetség tekinthető a fejlődés következő állomásának, amelynek tagjai már nem tartják fenn az együttes gazdálkodást, de a vérségi összetartozást tudatosan vallják.

A munkamegosztás, a specializáció eredményeképpen a nemzetségi fölé igazgatási szint épül ki a közfunkciók ellátásának céljából. A vérségi igazgatást a politikai igazgatás váltotta fel. A szerzők hasonló álláspontot képviselnek e tekintetben Szilágyi Péterrel. A fent említett módon jöttek létre a folyó menti társadalmak, amelyek a despotikus monarchiában teljesedtek ki. A despotikus monarchiák az európai modern államok fejlődésére is hatást gyakorló antik állam kialakulásához vezettek. Véleményem szerint e fejlődést lépcsősorhoz hasonlíthatjuk. Az állam fejlődésének két útja alakult ki az egyik az ázsiai úttól tart az antik állam megalakulásáig. Az ókori államok fejlődése a Római Birodalom államszervezetében és

³⁹ Alkotmánytörténet 20.o.

⁴⁰ Hamza Gábor: Az európai magánjog fejlődése (A modern magánjogi rendszerek kialakulása a római jogi hagyományok alapján Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2002. 141.o. 180. lábjegyzet.

jogában összegződött. A rómaiak kulturális és az állam-és jogtudományba sorolható örökségét, a Kelet-római Birodalom, majd Bizánc és a római katolikus egyház, valamint a szerzetesrendek mentették át. Az állam fejlődésének másik ága, amelyre a modern európai államok épülnek, a germán modellre épül. Az ázsiai fejlődési út megléte előfeltételt képez az antik állam létrejöttéhez, a germán állam típusa pedig a hanyatló Nyugat-római Birodalom jogintézményeire épül rá. Az antik és a germán modell a reneszánsz korstílus időszakában kapcsolódott össze, az államelmélet tekintetében Machiavelli életműve tekinthető összegzésnek és a modern államfogalom előlegezőjének. Paczolay Péter Machiavellit jelöli meg az állam fogalmának megteremtőjének. A tankönyv szerkezetéből azon álláspont olvasható ki, hogy a modern államok kialakulásánál nagyobb jelentősége van a germán államtípusnak. Az állam fogalmának meghatározását úgy folytatják, hogy a törzsi gyűlés örökössé tett egy vezető személyt, aki személyes hatalommal rendelkezik. A vezető munkáját törzskar, tanácsadó testület segítette.

Az államot illetően a következő meghatározást olvashatjuk: *„Az állam a társadalomtól elkülönült, de annak keretében funkcionáló, rendfenntartó, védekező, társadalomigazgató és szervező apparátus, a hatalom szervezője, mely „egyszerre sajátos politikai gyakorlat, eszme és szervezet, és amelynek lényegei mozzanatai az állami közösség, államtag és az államhatalom, azaz az állampolgárok által képződő hatalom. Az államot eszköznek, vagy eszmének, vagy eszménynek, szervezetnek tekinteni csupán – ez mindig csak kiragadott egyoldalúság, mivel a politika rendszerében történetileg kialakult állam teljes politikai jelenség és lényegegyüttest alkot”(Gombár Csaba)”.⁴¹* Az idézett államfogalmat a Max Weber-féle államfogalommal egészítik ki.

A vérségi közösségnél magasabb szinten megfogalmazódó, önálló politikai célú és érdekű, önálló funkcióval rendelkező szerveződést már államnak tekintik. **Álláspontom szerint akkor lehet államról beszélni, ha az szuverénnek is tekinthető. A továbbiakban elemezni kell a szuverenitás fogalmát.** A nomád törzsi szervezetrendszer már magában hordta a modern állam megjelenését.

Az állam fogalmának időbeni elhelyezésével kapcsolatos vitában Paczolay Péter álláspontját vagyok kénytelen elfogadni és a további fejtegetésekben alapul venni. Ha az állam fogalmát a szuverenitás distinkciójának mellőzéssel vizsgálánk, elfogadhatnám Szilágyi Péter álláspontját, mely szerint az ókori kelet despotikus monarchiája már államnak

⁴¹ Alkotmánytörténet 27.o.

tekintendő. Az államra vonatkozó terminológiák ismertetését követően azonban föltettük, hogy csak azon politikai közösség (szűkebb értelemben szervezet) tekinthető államnak, amely a szuverenitás fogalmi jegyeit is magán viseli. A nemzetközi jog kialakulására vonatkozóan azt az álláspontot fogadtam el, hogy a nemzetközi jog közel 500 éves múltja tekint vissza. A vesztfáliai békét követően alakult ki a történetírásban uralkodói diplomáciaként említett jelenség, ezen időpontra tekinthető a diplomáciai kapcsolatok rendszerének kiépülésének rendszere.⁴²

A szuverenitás megjelenése az abszolút monarchiák kialakulásához kapcsolódik, az uralkodói szuverenitás elméletének kimunkálása Jean Bodin nevéhez fűződik. A szuverenitás XVI. századi megjelenéséből következően az állam fogalmának megjelenését is ezen korszakra tehetjük, tehát egyet kell értenünk Paczolay Péter felfogásával, aki az állam fogalmának megjelenését a modern állam kialakulásának korára helyezi el.

Szilágyi Péter elméletében elfogadom azon állítást, hogy az állam megjelenésének három egymást feltételező útja van (ázsiai fejlődés, antikvitás, germán állam). Álláspontom szerint az állam fejlődésben ez a szakasz képezi az „első lépcsősort”.

Ezen korszak lépcsőzetes fejlődéshez azonosítható a Római Birodalomban összegződött az antikvitás korának államelméleti, valamint jogelméleti eszmerendszerének, elméleteinek, tételeinek összessége. Véleményem szerint az állam fogalmának megjelenéséig egy „második lépcsősort” is említhetünk, amely a germán állam megjelenésétől a modern állam megjelenéséig tart. E korszak magában foglalja a patrimoniális monarchiának korszakát, a rendi állam fejlődését, az abszolút monarchia megjelenését, valamint az abszolút monarchia alkotmányos monarchiává alakulásának korszakát. A „második lépcsősor” tekintetében a Mezey Barna, Sente Zoltán által kidolgozott alkotmánytörténet tankönyv koncepciójával tudok azonosulni, mely szerint a nomád törzsi állam vagy politikai közösség államszervezetére építhető fel a modern alkotmányos állam. Álláspontom szerint az ún. „második lépcsősor” feltételezi az „első lépcsősor” a Szilágyi Péter által kifejtett

⁴² Kincses László szerint a XVI-XVIII. században a diplomácia az uralkodók kezében összpontosul. A szerző véleménye szerint a feudális széttagoltsággal szemben a központosított hatalom alátámasztására születtek meg Maciavelli, Bodin, Grotius, Hobbes munkái, „... melyek a központi államérv megalkotását a politikai egyensúly megteremtésének szükségességével, az ún. „természetes államhatárok” kiemelésével, a háború és béke jogának, a tengerek szabadságának és a nemzetközi szerződések kötelező erejének hangsúlyozásával támasztják alá.” Kincses László: *Diplomáciatörténet*. Hvg-Orac, Bp., 2005. (ELTE ÁJK Egyetemes Állam- és Jogtörténeti Tanszéke) IV. Diplomácia az újkor kezdetén a XVI-XVIII. sz.) Kincses László azt az álláspontot képviseli, hogy a nemzetközi jog alapjait a vesztfáliai békét követően alkották meg, tehát a Nemzetközi jog közel 500 éves múltja tekint vissza.

államfejlődési utak meglétét. Meggvőződéseim szerint az állam fogalmának kialakulása kétlépcsős fejlődési úttal írható le.

III. Az állam és a jog kategóriák, fogalmak közötti összefüggés, kapcsolat elemzése

A következőkben célszerűnek látszik választ adni a fentebb feltett kérdésekre, nevezetesen, hogy az állam vagy a jog fogalma jelent-e meg elsődlegesen?

A kérdések megválaszolásához a Jogantropológiai kutatások eredményeit is figyelembe kell venni. A jogtörténészek közül sokan az egyes ókori uralkodók törvényeit azonosítják a jog fogalmával. A törvényeket úgy állítják be, mint a jog megjelenési formái. „... a jogtörténetírás mégis azt sugallja, hogy a jog az emberi társadalom történetének adott fokán, a civilizációban létrejött államokkal együtt, azokban alakult ki.”⁴³

A circulus vitiosus (hibás kör) elkerülése érdekében célszerű megválaszolni azt a kérdést, hogy az állam jelent-e meg elsődlegesen és az rendelkezett a jog felett vagy elsőként a jog alakult ki és azt követte az állam megjelenése vagy a Szilágyi Péter-féle elképzelés szerint az állam és a jog egyszerre alakult ki.

A kérdések megválaszolásához érdemes két csoportba foglalni az állam keletkezésére vonatkozó elméleteket. Lövétei István a már hivatkozott tankönyvben két fő csoportot alakított ki az egyik az evolúciós szemlélet, a másik a jogi antropológia elmélete. Az elméletek szerint a cselekvési szabadság a közvetlen közösségi ellenőrzés által korlátozott. Az evolúcióra épülő felfogás szerint az ember fejlődése a szabadság irányába halad. Ezen állítást két érveléssel szokták alátámasztani. Az első érvelés szerint a társadalom a haladás révén fokozatosan felszabadult a korlátozó természeti kényszerek alól. Lövétei István állítása szerint az újkori filozófia ezen állítás alátámasztása céljából jött létre. A második érvelés szerint a jog területén az ember helyét általánosan rögzítő normákat felváltják a liberális elveknek megfelelő szabad cselekvési formák. (Ez az álláspont Pokol Bélánál is megjelenik.⁴⁴)

⁴³ Kisteleki Károly - Lövétei István – Nagyné Szegvári Katalin – Rácz Lajos – Schweitzer Gábor – Tóth Ádám: Egyetemes állam – és jogtörténet Ókor –feudális kor. Hvgorac, Bp. 1998. I. rész: Az ókori állam és jog 1, fejezet Jogantropológia a társadalom és a jog őskora (Lövétei István). 9. oldal. [A továbbiakban: Lövétei István]

⁴⁴ Pokol Béla: Társadalomtudományi trilógia Szociológiaelmélet, jogelmélet, politikaelmélet Internetes előadások Telemedia Network, 2008, II. rész Jogelmélet és jogszociológia 1, A jog rétegei és fogalma 112.o.

A jogrendszer által garantált individuális cselekvési szabadság válik a társadalom meghatározó szervező elvévé. Lövétei István szerint nem teljesen igazolható e tétel igazsága.

Az evolucionista felfogás szemléletében a modern állam értékrendszere jelenik meg. Az evolucionisták a jogot államhoz vagy specializált intézményhez kötötték. A „primitív népek” esetében nem találták meg a modern intézmények alapjait, ezért kijelentették, hogy ezek a népek jog nélküliek. Erőltetett érvelés szerint nem tudták igazolni az állam rendelkezik a jog felett tételét.

A másik irányzat a jogi antropológia irányzata, amelyet az evolucionizmussal való szakítás eredményeként értékelhetünk. Az antropológia elmélete az Émile Durkheim (1858-1917) által kidolgozott funkcionalizmus elméletére épül. Durkheim a társadalmiság elemzésénél az alapelvek rekonstrukciójára törekedett. *„A társadalom tartós struktúráját az egyes egyének fölötti tények szerveződése adja.”*⁴⁵ A társadalom különböző intézmények egymásra épülő, egymással szorosan összefüggő kapcsolatából áll. A funkcionalizmust Malinowski alkalmazta az antropológiára. Malinowski szerint minden társadalom adott szükségletekre adott intézményes válaszok rendszere, minden társadalom kialakítja a saját válaszát. A jogi antropológia a következőképpen fogalmazza meg a jog fogalmát: *„a jog lényege annak funkciója, ez pedig a társadalom folyamatainak rendezettsége, a zavaró magatartások feletti őröködés, a rend megsértésének a helyreállítása. A jog tehát a társadalmi kontroll intézménye, a tanulmányozott népeknél tehát mindaz jogi intézmény, amely a társadalmi kontroll funkcióját valósítja meg.”*⁴⁶ Ekkor még természetesen nem beszélhetünk differenciált normarendszerekről (pl.: ius, fas, mos hármass normarendszer), a jogi, erkölcsi, vallási normák összemosódását figyelhetjük meg. A jog intézménye a társadalom egész intézményrendszere, annak struktúrája. A jogi antropológusok jogfogalmába még a mágia is beleérthető. **Lövétei István ismerteti a tradicionális társadalmak jogának jellemzőit: nincs kialakított szanckciórendszer, a jog partikuláris. Ennél a jellemzőnél érdemes megállni egy pillanatra. E tétel újabb adalékot jelent az állam fogalmának időbeli elhatárolásával kapcsolatos vitához.**

Ha a jog partikuláris (mint a középkori patrimoniális monarchiák idején), akkor abban az esetben nem beszélhetünk szuverenitásról. Ha nem beszélhetünk a szuverenitás fogalmáról, akkor a fenti feltételből magától értetődik, hogy ebben az esetben államról sem beszélhetünk. fenti gondolatmenetből nem következik az, hogy ha nincs állam, akkor jog nincs. Attól, hogy állam nincs, még jog lehet. Ennek a jognak azonban

⁴⁵ Szociológiaelmélet 22.o.

⁴⁶ Lövétei István 19.o.

függetlennek kell lennie az államtól, nem az állam rendelkezik tehát a jog felett. Röviden: jog van, állam nincs. Érdemes itt ezt az állítást a fent kifejtett autopoezis koncepcióval összevetni, a jog egy önmagát fejlesztő rendszer lenne. Először jelent meg a jog és arra épül rá az állam fogalma. Azt kell megnézni, hogy ez a jog hogyan tud magatartási szabállyá válni, hogyan kényszeríthető ki érvényesülése, azonos-e ez napjaink jogfogalmával?

A partikuláris jognál mint jellemzőnél Lövétei István is említi, hogy ez akár igaz lehet ókori és feudális politikai közösségekre is. Ha ez ókori közösségekre is igaz, akkor nem beszélhetünk ennél a közösségeknél államfogalomról.

A következőkben több vallásos világképet ismertet a szerző. Egyet érdemes kiemelni, amit az európai civilizációk archetípusaként mutatnak be a könyvben. A vallást a jog fölé rendelik. A világ az isteni teremtetés eredménye, s az Isten nem hagyja magára a teremtetést, hanem továbbra is beavatkozó irányítást gyakorol. **A jog maga is az isteni parancsolat része.**⁴⁷

A jog mint a társadalom alakító ereje, az állam parancsa, amelyet a parancs alá vetettek követni kötelesek, engedetlenség esetén szankcióval kell számoljanak. E jogfogalom akár az abszolút monarchiák korára (az uralkodói szuverenitás) megjelenésével lehetne igaz. Ezen állításnál is elérkezünk az állam rendelkezik a jog felett tételhez.

Ha az eddigi fejtegetéseket röviden összegezni kívánjuk, azt állapíthatjuk meg az evolucionizmus elmélete szerint az állam jelent meg előbb és az rendelkezett a jog felett, a jogi antropológia elmélete szerint a jog előbb jelent meg mint az állam. A jogantropológiára vonatkozó fejtegetéseket érdemes összevetni az autopoezis jogkoncepciójával.

A továbbiakban két elmélet tükrében próbálnék választ adni az állam és a jog kapcsolatára vonatkozóan feltett kérdésekre. Az egyik elméletet Szabó Imre felfogása jelenti. Szabó Imre szerint a jog előbb jelent meg, mint az állam. A másik elmélet Tamás András Állam-jog-jogállam című írása lesz.

Szabó Imre elméletét⁴⁸ érdemes a továbbiakban röviden ismertetni az állam és a jog kapcsolatára vonatkozóan. Szabó Imre azt a felfogást vallja – megelőlegezve az elmélet ismertetését -, hogy először a jog fogalma jelent meg és arra épül rá az állam fogalma.

⁴⁷ Vö. Tóth. J. Zoltán: A természetjog szükségszerűsége avagy miért volt nélkülözhetetlen a természetjog az emberi társadalom létrejöttéhez? In.: Jogelméleti Szemle 2005/2.szám.

⁴⁸ Szabó Imre: A jogelmélet alapjai Akadémiai Kiadó, Budapest, 1971. Második rész: A jog és az állam 95-193. oldalig. [A továbbiakban: Szabó Imre]

Szabó Imre jogkoncepciójának ismertetését azzal a megállapítással kell kezdeni, hogy az államelmélet és a jogelmélet 1971-ben még egységes diszciplínát képezett, nem vált szét két tudományterületre és nem kapcsolódott számos egyetemi tantárgy a két különálló diszciplínához. Röviden utalnék arra, hogy 1945 után az egységes állam-és jogelmélet diszciplínát elválasztották a tételes jogtudományi tárgyaktól (Magánjog, Büntetőjog, Közigazgatási jog), a jogágak fölé emelték, tartalmát kiüresítették, vizsgálódási területét leszűkítették a jogszabályok érvényességének és hatályosságának vizsgálatára.⁴⁹

A szerző 1971-ben nem ért egyet azon állásponttal, hogy az államot jogállamnak kell tekinteni. A jog és az államra vonatkozó fejtegetések azzal a megállapítással kezdődnek el, hogy a jogalkotás, a jogalkalmazás és a jogkövetés állami tevékenység, a jogelméletnek (akkoron állam-és jogelméletnek) tárgyát és részét kell, hogy képezze. *„Az állam jogalkotó tevékenysége azt jelenti, hogy általános jellegű, de egyben társadalmilag sajátos, azaz jogi normák elvont alakjában visszatükrözi a gazdasági és az egyéb társadalmi viszonyokat, ez által megadja ezeknek, mint jogi viszonyoknak a formáját, biztosítja ebben az alakban való megjelenésüket.”*⁵⁰ A jogi normák a jogviszonyok megjelenési formáit jelentik. A polgári (bourzsoá) jogelmélet szerint az állam a jogalkotással a társadalmi renddel biztosítja a kényszerítő rendet. Ez a felfogás véleményem szerint Hans Kelsen felfogásával, elméletével azonosítható. Engelsnél „elsődleges szükségletet jelent” (saját kifejezés) a termelés, az elosztás és a csere szabályozása. Ezt a szükségletet kell elsőként megszervezni. (Ez a szükséglet megszervezésére vonatkozó állításom rokonítható a fent kifejtett Jogantropológia témakörébe tartozó elmélettel.) **Elsőként a szokás alakul ki, azt követően a törvény alakul ki, majd létrejönnek olyan szervek, amelyek a törvény betartásával vannak felhatalmazva, majd létrejön az állam. Megítélésem szerint ez az álláspont hasonló elvet képvisel a Mezey-Szente-féle – már hivatkozott – Alkotmánytörténet tankönyv álláspontjával.** Előrevetítve a további elemzést szerintem ez a vélemény rokonítható Tamás András: Közigazgatási jog elmélete (Szent István Társulat, Bp., 1997) álláspontjában kifejtett

⁴⁹ Autentikus: Előszó. A Jogelmélet határainak tágítására már a szerző Középkori és újkori jogtudomány (Dialog Campus, Budapest-Pécs, 2008) című munkájában is törekvéseket látunk. A jogelméletet igyekezett a szerző összekapcsolni a Büntetőjoggal és a Magánjoggal, mégpedig oly módon, hogy a mű utolsó két fejezetét a magánjogtörténeti és büntetőjogtörténeti elemzések képezik. Az Autentikusban a 2008-ban kitűzött törekvések folytatódnak. Pokol Béla az 1945-1990-ig terjedő korszakot a decizionista jogkoncepció korának nevezi. Jogelmélet:354-365.o. A jog fogalmát leszűkítették az állami döntés fogalmára, jog az, amely a jogszabályszovegekben (szövegrétegre szűkült le a jog) megjelenik. Ezt a decizionista jogkoncepciót Szabó Imre képviselte. Peschka Vilmos, Peschka Vilmos: A jog sajátossága Akadémiai Kiadó, Bp., 1988, 43o. Varga Csaba már elszakadni szándékozott ettől a jogkoncepciótól. A leszűkített jogkoncepció kitégítését jelenti a szerző Komplex társadalom című műve. Ebben a többrétegű jogkoncepció bemutatását láthatjuk.

⁴⁹ Szabó Imre 28.o.

⁵⁰ Szabó Imre 96-97.o.

nézetével. Ha jól értelmezem, Tamás András arra az álláspontra jut, hogy a Közigazgatási jog sui generis jogintézmény.

Elképzeltető, hogy az állam és a jog elsőként való megjelenésének vitájában a közigazgatás, mint végrehajtó hatalom jelent meg elsőként és erre épül rá a jog és az állam fogalma.

Az idézett álláspontban azon marxista felfogás jelenik meg, amely szerint a gazdaság tekinthető alapnak és erre „épül rá” felépítményként a jog fogalma. E tétel szerint az államnak feladata jogi normákká transzformálni a társadalmi viszonyokat. (Kérdésként merül fel, hogy mennyiben lehet ezt az álláspontot összevetni az állam rendelkezik a jog felett distinkcióval?)

Szabó Imre felfogásában elsődlegesen az esti jog jelent meg, azt követően a precedens jog alakult ki, végül a fejlődésben megjelent az állam fogalma. [Ezt az álláspontot érdemes

összevetni egyes római jogászok (Földi András-Hamza Gábor) és jogtörténészek (Rácz Lajos például) felfogásával, miszerint az ókori Római Birodalom és a középkori angol jog kialakulásában hasonló fejlődési tendenciák mutathatóak ki. Sokan a jogtörténészek közül az ókori Rómában kialakult civil jog (szigorú jog, formális jog) és a praetori jog (méltányosságot tükröző jog, az egyes jogesethez igazított méltányossági formula), rendszerét a középkori angol jogban kialakult civil jog és a writekkel, eljárási formulákkal hasonlítják össze a két fejlődést.^{51]} Szabó Imre szerint a jog jelent meg elsődlegesen, ezt követte az állam fogalmának kialakulása. Szabó Imre egyes külföldi szerzőkre hivatkozik (Allen: Law in the

making), aki szerint az újkorban jelent meg a kodifikáció eszméje. (Ezt követően érkezünk el a már fentebb idézett 100. oldalhoz és a 7. lábjegyzethez, amely szerint az ókori Római Birodalomban is kodifikációról beszélhetünk. A szokásjogot ember és ember közötti, a társadalmi vagy állami jogot ember (állampolgár) és az állam közötti jogviszonyként határozzák meg. Eugen Ehrlich kategóriáira is hivatkozás történik, aki állam nélküli és állami jogot különböztetett meg. Szabó Imrénél megjelenik az állam rendelkezik a jog felett distinkciója is. „A jog mindenképpen állami közbenjötttel keletkezik, lesz azzá, amit jognak, a társadalmi viszonyok meghatározott formájának nevezünk, s aminek megjelenési formája a jogszabály; államnak visszatükröző - transzformáló szerepe viszont nem egyszerűen a szokásszerűen kialakított vagy kialakult szabályokhoz a kényszer hozzáadása, azaz megerősítése azoknak, hanem a szokásszerű kifejlődés több vonatkozásban nem nélkülöző

Szabó Imrénél megjelenik az állam rendelkezik a jog felett distinkciója is. „A jog mindenképpen állami közbenjötttel keletkezik, lesz azzá, amit jognak, a társadalmi viszonyok meghatározott formájának nevezünk, s aminek megjelenési formája a jogszabály; államnak visszatükröző - transzformáló szerepe viszont nem egyszerűen a szokásszerűen kialakított vagy kialakult szabályokhoz a kényszer hozzáadása, azaz megerősítése azoknak, hanem a szokásszerű kifejlődés több vonatkozásban nem nélkülöző

⁵¹ A hasonlóság ismertetése meghaladná a tanulmány terjedelmi kereteit. Az elemzésben eltekintenek a külföldi művek ismertetésétől (R C. Van Caenegem: The birth of the English Common Law Cambridge University Press, 1973, 1998 és J. H Baker: An introduction to English legal History, Oxford University Press, 2007 fourth edition. First edition in 2002. Jelen esetben úgy gondolom elégséges röviden az 1998-ban megjelent egyetemes állam- jogtörténet tankönyvre hivatkozni: Lövétei István-Nagyné Szegvári Katalin- Rácz Lajos- Schweitzer Gábor –Tóth Ádám HVG Orac, Bp., 1998. 211.o.

*társadalmi viszonyok, elsősorban a gazdasági kényszerítő rend hatása alatt kialakuló termelési- gazdasági viszonyok olyan átalakítása, azaz joggá tétele, jog alakjába való öltöztetése, amelynek menetében e viszonyok szereplőinek és egyben maguknak a viszonyoknak a társadalmi jellege is átalakul.*⁵² **A szerző ugyanakkor leszögezi, hogy állam nélkül nincs jog, a jog uralkodó jog, az állam is uralkodó állam. Az említett állítás egyértelmű kinyilatkoztatása az állam rendelkezik a jog felett tételnek.** Az állam rendelkezik a jog felett tétel gyakorlati megvalósulása a kodifikáció. Engels is kritériumként jeleníti meg a jogi normák rendszerbe foglalását.

A jogalkalmazás szintén állami tevékenységet jelent. A szociológia tudománya jogalkalmazásnak tekinti a döntést és a döntés kialakítására ható tényezőket. Szabó Imre rávilágított arra, hogy nem elég pusztán a döntést nézni, a döntés több elemből áll. Eltűnik a kapcsolat a jogszabályba rendezett társadalmi viszony és a jogesetben előforduló konkrét eset között. (Pokol Béla a Szabó Imre által vallott állam-és jogelméleti felfogást decizionista felfogásnak minősítette.) Ugyanakkor túlzottan joginak tekinthető az a jogalkalmazásra adott definíció, hogy a jogalkalmazás a formális logika módszerével az általánost egyedi esetre alkalmazzák. E felfogást vette alapul Hans Kelsen a jogalkotás és a jogalkalmazás egyneműségét hirdető elméletének kidolgozásakor. Szabó Imre a következőképpen definiálja a jogalkalmazást: *„Az állami szervnek azt a tevékenységét, amellyel egyedi jogviszonyt létesít, módosít vagy szüntet meg, illetőleg annak létét vagy nem-létét deklarálja, s mindehhez bizonyos jogi és kikényszeríthető következményeket fűz, jogalkalmazásnak nevezzük.*⁵³ Jogalkalmazást egyén nem folytathat. A jogkövetés az, amit az egyének végeznek. Az egyén tehet, vagy nem tehet valamit, amit a jogszabály tőle elvár. A jogkövetés konfliktuskerülő magatartás. A jogalkalmazás konfliktusokat old meg. A jogi norma egyedi viszonyokból általánosított (absztrahált) és kellő eljárással elfogadott, magatartási szabály. A jogalkalmazás az általános szabályt ismét visszavezeti egyedi viszonyokra. Moór Gyulánál a jogszabályok érvényesülését esetenként kell vizsgálni.

(Szabó Imre nem ért egyet a jogszabály érvényességének jogszociológiai alapon történő megkérdőjelezésével, melynek értelmében egy jogszabály érvényességét veszíti azon okból, mert a jogszabályt nem alkalmazták a gyakorlatban vagy az abban előírt magatartást (tevést, vagy nem tevést) az állampolgárok nem követték.) Jellinek-nél is az a felfogás jelenik meg, hogy az állampolgárok engedelmeskednek a szuverén parancsának, meghatározza az engedelmesség fogalmát. Az engedelmisség közjogi kötelesség, az állam és az állampolgár

⁵² Szabó Imre 102.o.

⁵³ Szabó Imre 127.o.

közötti alapvető politikai viszonyok része. **Itt egy fontos megállapításhoz érkezünk el. Ebből a felfogásból vezethető le a társadalmi szerződéselmélet koncepciója.** Szabó Imre kritikát fogalmaz meg a társadalmi szerződéselméletekre vonatkozóan. A hatalomnak való alávetési szerződés elnyomja az egyenlő emberek egyesülési szerződését. A szocialista alkotmányokban az állampolgár részese a hatalomnak. **A kényszerítő erő a jog része, az állam társítja a joghoz. A következőkben érkezünk el az elmélet jelen tanulmány szempontjából leglényegesebb részéhez. (A teljesség kedvéért célszerűnek találtam a könyv teljes állam és jog viszonyával kapcsolatos részét röviden összefoglalni.) Szabó Imre is felteszi azt a kérdést, hogy a jog jelent-e meg elsődlegesen vagy az állam?**

A kérdést negatív meghatározással közelíti meg. Nem ért egyet az Austin-féle meghatározással, amely szerint a jog az állam parancsa. Nem tekinthető célravezetőnek az a meghatározás, hogy az állam a jog szolgája kell, hogy legyen.

*„A konkrét elemzés eredményeképpen azt lehet mondani, hogy az állam és a jog funkcionális egységben vannak egymással; az egyik feltételezi a másikat, egyik fogalmi eleme a másiknak.”*⁵⁴ **Az állam társadalmi viszonyokat tükröz vissza jogként.** Amíg a szokásjog bírt meghatározó erővel, addig a jogot nem a jogalkotásra hivatott szerv, szervek, hanem a jogalkalmazást végző szervek állapítják meg. Ezek szerint, amíg az állam nem rendelkezett a jog felett, addig a jogalkalmazásra hivatott szervek állapították meg a jogot. A Szabó Imrénél kifejtett álláspont Paczolay Péter álláspontjához közelít. (Ebben az esetben, ha az állam fogalmát Paczolay Péter álláspontjához igazítjuk, ellentmondásba juthatunk abban a tekintetben, hogy a Római Birodalomban kodifikációs folyamatok zajlottak le: *„A jogalkotás modern fogalma történetileg nemrégén jött létre, a modern államfogalommal együtt, a politikai államnak a társadalom gazdasági szervezetétől való határozott elkülönülésével, - már ahol ez létrejött és érvényre jutott.”*⁵⁵ A szocialista decizionista jogkoncepció Szabó Imrénél úgy mutatkozik meg, hogy a jogalkalmazást a jogalkotás alá kell rendelni.

Zárásképpen érdemes megadni a Szabó Imre által meghatározott jog fogalmat. *„... a jog fogalma nem más, mint a dinamikus általános-elvont jogviszony megmerevedett, statikus kifejeződése.”*⁵⁶

Szabó Imre jog és állam keletkezésére adott magyarázatát úgy lehet röviden összefoglalni, hogy először az eseti jog jelent meg, azt a precedens jog váltotta fel, végül a fejlődésben megjelent az állam fogalma vagy az államilag alkotott jog.

⁵⁴ Szabó Imre IV. A jog állami jellege 175.o.

⁵⁵ Szabó Imre 181.o.

⁵⁶ Szabó Imre 28.o.

A kérdés nyitott maradt azt illetően, hogy beszélhetünk-e már államilag alkotott jogról az ókori Rómában?

Álláspontom szerint a nyitva maradt kérdésekre akkor tudunk választ adni, ha az állam fogalmának elemzését a szuverenitás fogalmának megjelenésével, definiálásával, jelentésváltozásainak ismertetésével egészítjük ki. Ha ily módon járunk el véleményem szerint elkerülhető a hibás körben való forgás. A szuverenitás fogalmának megvizsgálása előtt érdemes a fenti kérdés megválaszolására (ti. az állam jelent-e meg elsőként vagy a jog, esetlegesen az állam és a jog egyszerre alakult ki) egy másik kísérletet is tenni.

Az állam és a jog összefüggésének vizsgálata az elmúlt években megjelent államelméleti és jogelméleti munkákban egyre nagyobb jelentőséggel rendelkezik.

Pokol Bélánál a Jogelmélet diszciplína kereteinek, határainak meghatározásánál merül fel az állam és a jog kapcsolata.⁵⁷

Az államelmélet diszciplína keretébe illeszkedő Államtan tantárgy oktatásához 2007-ben két kötetből álló tankönyvet adtak ki.⁵⁸

A II. kötet tanulmányaira már hivatkoztam az állam fogalmának meghatározásánál. **Az állam és a jog közötti kapcsolat vizsgálatához a második kötet Hatodik részéből: Állam- jog- jogállam Tamás András: Állam és jog című tanulmányát választottam ki.**⁵⁹ A tanulmány arra a kérdésre igyekszik választ adni, hogy hogyan tartozik egybe a jog és az állam?

Tamás András szerint **a közös ismerv az állam és a jog fogalma között az akarat.** A két kategória fogalom közötti összefüggést a szerző úgy vizsgálja, hogy külön, quasi két halmazba gyűjti az államot és a jogot. Az állam és a jog meghatározásával kezdődik a tanulmány. A szerző a következőképpen definiálja az államot: „...*az emberi összetartozás tudatosságának, egyesítő akarati korlátozásának és érvényesítésének módja az állam és az a szabályrendszer, amelyet jognak nevezünk.*”⁶⁰ (A definíció, majd a tanulmány ismertetését követően látjuk a fent említett B jellel ellátott definíciós halmazba sorolható.) Ebből a definícióból az következik, hogy egységét képez az állam és a jog. Az állam és a jog közötti kapcsolat meghatározását megelőzően azt a kérdést kell föltenni, hogy mi a jog? Tamás

⁵⁷ Autentikus I. fejezet: A jogelmélet diszciplináris önreflexiója

⁵⁸ Államelmélet I. szerkesztette: Takács Péter Szent István Társulat, Bp., 2007. Államelmélet II. Szent István Társulat, Bp., 2007. **A munka elkészítésénél a második kötetnek a 2005-ben kiadott és az ELTE-ÁJK honlapján közzétett Kéziratára támaszkodtam.** (Kevés példányszámban adták ki a II. kötetet.) [A továbbiakban: Államelmélet vagy Államelmélet II.]

⁵⁹ In.: ÁllamelméletII. Hatodik rész Állam – jog - jogállam XXI. fejezet (Tamás András) Állam és jog [A továbbiakban: Tamás András]

⁶⁰ Tamás András 1. o.

András szerint érdemes a jog fogalmat is jogágakra bontani, először azt a kérdést kell föltenni, hogy milyen jogról beszélünk Polgári jogról, Büntető jogról, Közigazgatási jogról?

Tamás András az állam és a jog kapcsolatára vonatkozóan három ismervet emel ki: 1, kölcsönös előfeltételezettség, 2, kölcsönös igazolhatóság, 3, kölcsönös meghatározottság. A 1, kölcsönös előfeltételezettség azt jelenti, hogy nincs állam jog nélkül. A jogot az állam hozza létre. Meg kell állapítanunk, hogy ismételten az állam rendelkezik a jog felett tételhez érkezünk. Véleményem szerint azonban ezen tételt akkor lehet ellentmondásmentesen (ti. nem mindegy, hogy Paczolay Péter állítását vagy Szilágyi Péter álláspontját vesszük alapul) distinkcióként alkalmazni, ha megvizsgáljuk a szuverenitás fogalmát is.

Az említett állítás kritikájaként említi Tamás András azt a tényt, hogy a jog fogalma alatt érthetjük a nem az állam által alkotott jogot is. A szokásjogot nem az állam alkotja. E tekintetben nem igaz a fent distinkcióként említett tétel, hogy az állam rendelkezik a jog felett. Tamás András azon példát hozza föl az állam rendelkezik a jog felett tétel cáfolására, hogy az állam fogalmát alkalmazhatjuk azon esetben is, amikor jogról nem beszélhetünk, az államot központos irányításnak fogjuk föl (egyszerű kifejezéssel jellemezve a katonai állam), ebben az esetben nem szükséges az érvényes és hatályos jogszabály megléte, a parancs is elégséges lehet az irányításhoz. **Ugyanakkor Tamás András leszögezi azon tételt, hogy a modern politikai államban nincs állam jog nélkül, és jog állam nélkül. A szerző azon kérdés vizsgálatát végzi el, mint Szabó Imrénél láttuk, hogy az állam keletkezett-e előbb (és az rendelkezik a jog felett (ezen utóbbi állítás, már a kérdés saját distinkcióval való megtoldását jelenti) vagy az államnak a jogrendszere keletkezett elsődlegesen. (Ez utóbbi – második tagmondatban szereplő kérdés véleményem szerint Moór Gyula államról adott definíciójához áll közelebb.) Tamás András feltételt alkalmaz, nevezetesen nincs állam jog nélkül. A szerző Moór Gyula álláspontjához áll közelebb, melynek értelmében az állam önálló jogrendszert hoz létre, az állam a jogrendszerével legitimálja magát. Véleményem szerint ebben az állításban benne rejlik, az állításból „kiértetődik” az állam rendelkezik a jog felett tétel is. Ahogyan Szabó Imrénél is idézni kellett a világos álláspont kialakításához a jog fogalmát, úgy a hivatkozott tanulmány ismertetésénél sem mellőzhetjük a jog fogalmának ismertetését. Tamás András interpretálásában a következő jogra adott definíciót olvashatjuk:**

„a jog a társadalom, az ország általános magatartási szabályainak összessége, amely kötelező valamennyi állampolgárra, s mindazokra, akik az ország területén jelen vannak. Az a magyarázat, amely szerint jog minden állami szervet is kötelez, a későbbi jogállamiság

elképzeléséhez tartozik.”⁶¹ A modern államban (amely szükségképpen jogállam is kell, hogy legyen) az állam rendelkezik a jog felett tétel megfordítását is láthatjuk, nevezetesen arról beszélhetünk, hogy a jog rendelkezik az állam felett. **Tamás András és Szabó Imre álláspontja között közös nevezőt találunk abban a tekintetben, hogy a jogalkotás során [az állam] a társadalmi viszonyokat jogviszonyokba foglalja. Tamás András interpretálásában azonban a jogviszonyok nemcsak a természetes személyekre és a jogi személyekre nézve kötelezőek, hanem az államra és különféle szerveire is kötelező erővel bírnak. Tamás András szerint minden állam jogalkotó államnak tekintendő, minden állam fönntart létrehoz egy jogrendet. Ebből az állításból ismételten azt a distinkciót olvashatjuk ki, hogy az állam rendelkezik a jog felet.** Tamás András ugyan nem foglal állást abban a tekintetben, hogy az állam fogalma időben (ha úgy tetszik számegyenesen, időegyenesen ábrázolva) mikor jelent meg, de az államra, mint kategóriára, fogalomra adott meghatározásából arra, következtethetünk, hogy a szerző közös nevezőre jut a Hans Kelsen által kifejtett állásponttal, nevezetesen az állam és a jog azonosságát vallja. Ez így sarkosított megfogalmazás vegytiszta formában inkább a Kant-féle állásponthoz (abból quasi „gyököt vonva” Rousseau felfogáshoz érkezőnk), jutunk vissza, nevezetesen az állam emberek sokaságát jelenti, akik az államban egységes akaratként jelennek meg (általános akaratként (az általános akarathoz a népszuverenitás fogalmának megjelenése, kidolgozása is társul), ha úgy tetszik népakaratként jelennek meg. Az állam az egyes akaratokat, valamint a közösség csatlakozása által kifejtett népakaratot, általános akaratot (voluntaé general), a jog által, mint szabályrendszer által, mint szabályrendszer által korlátozza.

A második ismérv alatt a kölcsönös igazolhatóságot értjük. Tamás András mint említettem a Moór Gyula államról adott bővebb, összetettebb definícióhoz közelít, amikor leszögezi, hogy minden államnak kell, hogy legyen saját jogrendszere. A jogi szabályok (amelynek összessége a jogrendszer) a társadalom szabályozott rendjét írják elő. A jogrendszer fogalma azonban tágabb, mint Moór Gyulánál, ezért nem beszélhetünk maradéktalanul az állam rendelkezik a jog felett tétel igazságáról. Tamás Andrásnál ugyanis a jogrendszer lehet kodifikált jog, amely az állam rendelkezik a jog felett állítás gyakorlati megjelenését jelenti, valamint lehet szokásjog is. A szokásjogot nem az állam alkotja. Tamás András megítélésem szerint utal az autopoezis jogkonceptióra is. Ez esetben az állam nem rendelkezik a jog felett, a jog önmagától fejlődik. Pontosabban abban, az esetben, ha egy országban szokásjog van érvényben a jog a bírói jogfejlesztés (bírói kazuisztika vagy Pokol Bélánál konkretizáló bírói

⁶¹ Tamás András 5. oldal

réteg, igen ám, de az elméletben az 1800-as évektől alakul ki, a többszintű, végrehajtástól elkülönült bírósági (igazságszolgáltatás a közigazgatástól elkülönült független (csak a törvényeknek alárendelt) harmadik hatalmi ág), szervezetrendszer kialakulásával jelenik meg) által fejlődik. Ezen álláspont lényegében azonos Szabó Imre felfogásával, amelynek értelmében elsőként a szokásjog jelent meg, majd a precedens jog és végső soron alakult ki az államilag fejlesztett, alkotott jog.

E tétel azonban azt igazolja, hogy a jog előbb jelenik meg mint az állam. **Megítélésem szerint azon álláspontból, hogy az államot a jog törvényesíti, jogot az állam törvényesíti, amely a kölcsönös igazolhatóságot jelenti, előrébb nem lépünk azon kérdést illetően, hogy az állam jelent-e meg előbb vagy a jog, esetlegesen a kettő egyszerre alakult ki. Ebből az állításból arra tudunk következtetni, hogy Tamás András az állam és a jog egységének elvét vallja.**

A harmadik ismerv a kölcsönös meghatározottság. Ezen ismerv elemzésénél ismételten az állam rendelkezik a jog felett distinkcióhoz érkezünk. Minden jogszabályalkotás az államiság kifejezése, az állami akarat előírása. Ezen állítás véleményem szerint egyértelműen alátámasztja az állam rendelkezik a jog felett distinkciót.

Az állam és a jog közötti összefüggés meghatározására a szerző az alkotmányosság kategóriáját hozza be. Alkotmányosság alatt azt értjük, hogy egy önálló államnak általánosan érvényes szabályok szerint rendezett, elfogadott kapcsolatrendszere van az egymáshoz tartozók számára. Az alkotmányosság e szerint az országban alapvetőként érvényesíthető hatalmi helyzet szabályossága. A jogrend azonos az alkotmányos renddel. A jogrend egy államra jellemző rend. A jogrend definíciójánál ismét az állam rendelkezik a jog felett tételhez érkezünk. Az alkotmányosság fogalmánál fentebb felmerült, hogy minden államnak van-e alkotmánya. Véleményem szerint a kérdés megválaszolásához az egyes államelméleti szerzők álláspontját és a különös államtan Alkotmányjog diszciplína eredményeit is segítségül kell hívni. Kérdésként merül fel még, hogy az önálló állam fogalma alatt szuverén államot értünk-e, ugyanis fentebb feltettük, hogy csak azon politikai közösség tekinthető államnak, amely szuverén is egyben. Tamás András elismeri, hogy a szuverenitás fogalmát Jean Bodin dolgozta ki és a szuverenitás fogalma az alkotmányosság fogalmának szükségképpen elemét képezi. Tehát egyszerűsítve az állítást alkotmányosság nélkül nincs szuverenitás.

Megítélésem szerint az állam pontos fogalmának meghatározásához érdemes a szuverenitás fogalmát elemezni. Tamás András is azon álláspontra jut, amelyet fentebb feltételként alkalmaztunk, hogy nincs állam szuverenitás nélkül. „Minden állami rend

egységes alapja az államszuverenitás, amely az állam politikai és jogi rendjében ölt testet: semmi sem történhet, amely nem alkotmányos és nem törvényes.”⁶²

Szabó Imre és Tamás András elméletében azonosságok is kimutathatóak. Az egyik azonosság, hogy előbb keletkezett a jog és azt követte az állam megjelenése. Az állam rendelkezik a jog felett distinkció, az állam a társadalmi viszonyokat jogviszonnyá transzformálja. Tamás András elmélete azonban eltér egy igen jelentős dologban a fent ismertetett elmélettől, nevezetesen az utóbbi elméletben a szerző elfogadja és a modern állam szükségképpen követelményének (megjelenési formájának) is tekinti a jogállamiság eszméjét. Az állításokból arra következtethetünk, hogy a modern állam jogállam is egyben.

Kérdésként merül fel, hogy jogállamban megfordítható-e az állam rendelkezik a jog felett distinkció oly, módon, hogy azt jelentjük ki, hogy a jog rendelkezik az állam felett.

IV. Az antik és a középkori államelméletek kategorizálása, osztályozása

Szándékosan hagytam a fejezet végére, mintegy lezárásképpen a B halmaz elemeinek vizsgálatát.

A B halmaz elemei a fent már ismertetett két A halmazba tartozó definícióktól eltérően **határozzák meg az állam fogalmát**. A B halmaznak az a sajátossága, hogy az állam fogalmát a tagjainak a közösségében jelöli meg. Az állam tagjai mai kifejezéssel élve az állampolgárok közössége együttesen adja meg az államot. Ahány tagja van az államnak, az állam annyi részre osztható. Minden tag egy meghatározott hányadát, részét képezi az államnak, sokan hozzáteszik az állam hatalmának. Az elméleti szerzők közül sokan hozzáteszik, hogy az állam a tagjainak közös akaratából tevődik össze, ez képezi az általános vagy állami akaratot. Az általános akarat az egyéni akaratok összességét jelenti. A hatalmat annyi részre lehet felosztani, ahány része van az államnak. Ebből szükségképpen következik, hogy mindenkinek egyenlő hatalma van. Egyesek a szabadság terminológiáját alkalmazzák. Minden egyesnek egyenlő szabadsága kell, hogy legyen, cselekedetével a másik tag szabadságát nem sérthetem. Bárány Eötvös József: A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra című művében alkalmazott terminológiát alapul véve, úgyis mondhatnánk, hogy minden tagját az államnak egyformán kell alárendelnie a közösségnek

⁶² Tamás András 18.o.

vagy az államhatalomnak. Eötvös József hivatkozott művében megkülönbözteti a formális és a materiális egyenlőséget is.

A formális egyenlőség a jogegyenlőséget, a materiális egyenlőség a tényleges vagyoni egyenlőséget jelenti. (Az itt kifejtett elmélet jelentős leegyszerűsítést jelent.)

A római jogászok államra adott definíciója a B halmaz elemeibe sorolható. Az államot a rómaiak a római polgárok közösségével írták le, erre alkalmazták az SPQR megjelölését. A B halmazra, amelyben a definíciók úgy ragadják meg az államot, hogy az állam az állampolgárok közösségéből áll, azt is mondhatjuk, hogy ez az elmélet az organikus államfelfogást jelenti. „A társadalom olyan mint egy élő fa.”⁶³ Az elméletet Menenius Agrippa-tól eredeztetik, aki szerint a társadalom az állam egy hatalmas organizmus. Az államot testnek lehet felfogni. A középkorban a kánonjogászok fejlesztették tovább az organikus államfelfogást, a kánonjogban található meg a persona ficta, képzelt személy fogalma. Az organikus államfelfogás jelen van az ókori gondolkodóktól a XX. századig. Az organikus államfelfogást még a szociológia tudománya is alapul vette. „Egyes liberális szociológusok is azt tanítják, hogy a társadalom egy nagy organizmus /pl. Spencer, de mások is/. Állat és társadalom párhuzamba állíthatók, utóbbinak az individuumok a sejtjei.

A társadalmi organizmus annyiban tér el az állattól, hogy emennek sejtjei csak részei az egésznek, önálló létük elképzelhetetlen. [Tehát ebből a felfogásból az következik, hogy állam nélkül az emberek nem tudnak békében élni. Ezen álláspont akár Thomas Hobbes által kifejtett állásponthoz is hasonlítható.] Az organikus államfelfogásra épül a középkori uralkodók hatalmának legitimációjául szolgáló király két testének koncepciója. Az organikus államfelfogás elméletének egyik legtisztább példája a magyar jogban kimunkált Szentkoronatan vagy Szentkorona-eszme, amely egyben államfogalmat is jelöl. A Szentkorona államfogalmat is megtestesít. A Szentkorona az államnak a királyi hatalom felett álló jelképét jelenti. A Szentkorona államterületet is jelent, a Szentkorona tagjainak meghatározott száma van, így kialakul a meghatározott népesség is.

A Szentkorona birtoklásához meghatározott hatalom is társul. „*Határozottan a magyar államot jelöli a XIX. században is a szentkorona vagy magyar korona...*”⁶⁴

Az organikus államfelfogást is metszi véleményem szerint a szuverenitás fogalma. A magyar jogban szerintem a népszuverenitás eszméje oly módon jelent meg, hogy a

⁶³ Dr. Sztodolnik László: Fejezetek a politikai és jogi gondolkodás történetéből Budapest, 1970. Kiadó: Az ELTE Állam-és Jogelméleti Tanszékének vezetője. 58.oldal.

⁶⁴ A Szentkorona-eszme története írta Eckhart Ferenc Budapest, 1941. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia Franklin - Társulat Nyomdája 266. o.

Szentkorona tagságát az „áprilisi törvényekben” kiterjesztették azokra is, akik nem voltak nemesek.

Az organikus államfelfogás elméletével szemben egy másik elmélet is elindult az ókorból, mégpedig a természetjog-eszméje. Megítélésem szerint a természetjog eszméje áthatja a közjogot és a magánjogot is. A természetjog eszméje áll a háttérben a közjogi vagy társadalmi szerződéselméleteknek, amelyre egyes szerzők az állam keletkezését visszavezetik. Az állam vagy korábban az uralkodó a társadalmi szerződéselmélettel legitimálja magát. A társadalmi szerződéselmélet elméleti kidolgozásához véleményem szerint a természetjog eszméjének fejlődése áll a háttérben. A természetjog eszméje az ókori görögöknél jelent meg és Pokol Béla álláspontja szerint tovább él az alkotmányos alapjogokban. Álláspontom szerint **az ókorban két államelmélet „indult el a fejlődés útján” egymással párhuzamos módon. Az egyik a természetjog eszméje, melyből kialakultak a szerződéselméletek, a másik pedig az organikus államfelfogás. A két elmélet a reneszánsz korstílus idején az államelméleti szerzők idején kapcsolódott össze.**

Irodalomjegyzék

1. Államelmélet I-II. szerkesztette: Takács Péter, Szent István Társulat, Budapest, 2007. A második kötet az kézirat 2005-ben tették közzé az ELTE honlapján
2. Állam-és jogtudományi enciklopédia A-J. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1980 Az állam fogalma Samu Mihály írása
3. Bibó István: Válogatott tanulmányok 1935-1944 Magvető Könyvkiadó Bp. 1986
4. Bruhács János: Nemzetközi jog I. Általános rész Dialóg Campus, Budapest-Pécs, 2008-2009
5. Dr. Schilling J. A.: A bölcsészeti jogtudomány kézikönyve Werner Rudolf fordította. Franklin Társulat Budapest. 1880-
6. Dr. Sztodolnik László: Fejezetek: A politikai -jogi gondolkodás történetéből Kiadja: ELTE ÁJK Állam-és Jogelmélet Tanszék vezetője, Budapest, 1970,
7. Engels: A család, a magántulajdon és az állam eredete Magyar Helikon, 1970.
8. Földi András- Hamza Gábor: A római jog története és intézményei Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1996. hatodik átdolgozott és bővített kiadás.
9. Franz Oppenheimer: Az állam Révai Kiadás, 1912 Világkönyvtár sorozat sorozatszerkesztő Pogány József
10. Hamza Gábor: Az európai magánjog fejlődése A modern magánjogi rendszere kialakulása a római jogi hagyományok alapján Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2002.
11. Harszti György-Herczeg Géza Nagy Károly: Nemzetközi jog Tankönyvkiadó Budapest, 1982. harmadik kiadás
12. Horváth Barna: A jogelmélet vázlata. Atraktor Kiadó Gödöllő-Máriabesenyő, 2004
13. Kincses László: Diplomáciatörténet HVGorac Lap-és Könyvkiadó Kft., Budapest, 2005.
14. Kisteleky Károly- Lövétei István - Nagyné Szegvári Katalin - Rácz Lajos - Schweitzer Gábor - Tóth Ádám: Egyetemes állam-és jogtörténet ókor- feudális kor HVGorac, Bp., 1998
15. Mezey Barna-Szente Zoltán: Európai alkotmány és parlamentarizmustörténet Osiris Kiadó, Bp. 2003.
16. Moór Gyula: Bevezetés a jogfilozófiába Budapest, 1923. Zeidler Testvérek
17. Moór Gyula: Jofilozófia. Püski Kiadó, 1994

18. Paczolay Péter: ÁllamelméletI. Machiavelli és az államfogalom születése Korona Kiadó Budapest, 1998.
19. Pokol Béla: Autentikus jogelmélet Dialóg Campus,2010
20. Pokol Béla: Jogelmélet Rejtjel Kiadó Budapest, 2001.
21. Pokol Béla: Jogi alaptan. Rejtjel Kiadó, 2000
22. Pokol Béla: Jogszociológiai vizsgálódások, Rejtjel Kiadó, Budapest, 2003
23. Pokol Béla: Szociológiaelmélet Társadalomtudományi Trilógia I. kötet. Századvég Kiadó, 2004. 220. o.
24. Pokol Béla: Társadalomtudományi Trillógia Szociológia, jogelmélet, politikaelmélet Internetes Előadások. Telemedai Network Bt., 2008.
25. Práger László: A világ (gazdaság) és Magyarország a XXI. század elején Unió Kiadó, 2003.
26. Sári János-Somody Bernadette: Alapjogok alkotmánytanII. Osiris Kiadó 2008.
27. Szabó Imre: A jogelmélet alapjai Akadémiai Kiadó, Budapest, 1971
28. Szathmáry Béla: A zsidó jog alapjai Századvég-Lux Budapest, 2003
29. Szilágyi Péter: Jogi alaptan. Nemzeti Tankönyvkiadó, 1994
30. Tóth J. Zoltán: A természetjog szükségszerűsége avagy miért nélkülözhetetlen a természetjog az emberi társadalom létrejöttéhez? In.: Jogelméleti Szemle 2005/2.szám
31. Varga Csaba: Előadások a jogi gondolkodás paradigmáiról Osiris Kiadó, Budapest, 1998.